

Scoping Review of Research of Islamic Strategic Management in Iran: Meta-study of Articles Published up to 1400 AH

Seyyed Mehdi Seyyed Tabatabaei¹ | Mohammad Asaadi²

| Seyyed Abbas Chaychian³

Research Paper

Received:
10 January 2022

Accepted:
12 December 2022

P.P: 85-124

ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

Abstract

Several studies have been conducted in the field of Islamic strategic management. However, the topics of these studies are sporadic. It is necessary to have a comprehensive study plan to solve this problem and develop a strategic plan for transforming and enhancing Islamic strategic management knowledge. The primary question of this study is: "What is the size and scope of the existing literature in the field of Islamic strategic management?" What are its strengths and weaknesses and in which areas is there a greater research gap?" The method of this study is a scoping review, and its input is all Persian articles in the field of Islamic strategic management that have been published in Iran. Based on the reviews, 565 studies have been conducted in this field. After the scientific screening, 36 studies were carefully reviewed. The results revealed that there is a theoretical gap in this field. Although studies in this field have increased in recent years, their number is still very small. Despite the richness of Islamic sources, including the Holy Quran, authentic hadiths, theological, philosophical, ethical, jurisprudential sources, etc, these sources have unfortunately been used very little in strategic management knowledge. A seven-layer classification model of strategic management issues has been presented for the first time in this study. Islamic strategic management studies based on this model indicate that more than 60% of the studies in this field are conducted only in the layer of strategic management process and no study has been conducted in other layers and the number of the studies is small. Finally, given the scope obtained and the existing capacities of Islamic sources, some recommendations were presented for transforming and promoting this crucial field of knowledge.

Keywords: Strategic Management, Islamic Management, Secondary Study, Meta Study, Scoping Review.

DOR: 20.1001.1.22516980.1402.31.1.3.9

1. PHD Candidate, Department of Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

2. Corresponding Author: MA Student, Department of Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran. mohammad.asaadi1378@gmail.com

3. MA Student, Department of Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت راهبردی اسلامی در ایران: فرامطالعه مقالات منتشر شده تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی

سیدمهدی سیدطباطبایی^۱ | محمد اسعدی^۲ | سیدعباس چایچیان^۳

سال سی و دوم
بهار ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۸/۰۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۱۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۰۵/۱۴

صص: ۱۱۸-۸۱

شاپا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۲۳۴

چکیده

تاکنون مقالات متعددی در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی تدوین شده است؛ با این حال، مطالعات این حوزه پراکنده و موضوعی دارند. وجود یک نقشه مطالعاتی جامع برای حل این موضوع و تدوین برنامه راهبردی برای تحول و ارتقای دانش مدیریت راهبردی اسلامی ضروری است. سؤال اصلی این پژوهش این است که: «اندازه و دامنه ادبیات موجود در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی چقدر است؟ چه نقاط قوت و ضعفی دارد و در کدام حوزه‌ها خلاء پژوهشی بیشتری نمایان است؟». روش تحقیق این پژوهش، مرور دامنه‌ای است و ورودی آن تمامی مقالات فارسی حوزه مدیریت راهبردی اسلامی هستند که در جامعه علمی جمهوری اسلامی ایران منتشر شده‌اند. بر اساس بررسی‌های انجام گرفته مجموعاً ۵۶۵ پژوهش در این حوزه انجام شده که پس از غربالگری‌های علمی، ۳۶ پژوهش مورد بررسی دقیق قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که این حوزه خلاء نظری دارد؛ اگرچه پژوهش‌های این حوزه در سال‌های اخیر سیر صعودی داشته‌اند، اما تعداد آن‌ها بسیار کم است. علی‌رغم غنای بسیار زیاد منابع اسلامی اعم از قرآن کریم، احادیث شریف، منابع کلامی، فلسفی، اخلاقی، فقهی و...، متأسفانه از این منابع در دانش مدیریت راهبردی بسیار کم استفاده شده است. همچنین در این پژوهش، برای اولین بار، الگوی طبقه‌بندی هفت‌لایه‌ای مباحث مدیریت راهبردی ارائه شده است که عرضه پژوهش‌های مدیریت راهبردی اسلامی بر این الگو نشان می‌دهد بیش از ۶۰٪ پژوهش‌های این حوزه صرفاً در لایه فرایند مدیریت راهبردی انجام شده و در سایر لایه‌ها یا اساساً پژوهشی انجام نشده و یا پژوهش‌های انجام شده بسیار حداقلی هستند. در نهایت تلاش شده با توجه به دامنه به دست آمده و ظرفیت‌های موجود در منابع اسلامی، پیشنهاداتی جهت تحول و ارتقای این حوزه دانشی مهم عرضه گردد.

کلیدواژه‌ها: مدیریت راهبردی؛ مدیریت استراتژیک؛ مدیریت اسلامی؛ مطالعات ثانویه؛ مرور دامنه

DOR:

۱. دکتری، معارف اسلامی و مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.
۲. نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد، معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.
Mohammad.asaadi1378@gmail.com
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

مقدمه

با تحقق انقلاب شکوهمند اسلامی توجه به علوم انسانی اسلامی و از جمله دانش مدیریت اسلامی رشد فزاینده‌ای پیدا کرده است. اما همچنان تا نظریه‌پردازی و تولید علم در این حوزه مسیری طولانی باقیمانده است. مسئله اصلی این مقاله بررسی و نقد راه طی شده و پژوهش‌های انجام شده در حوزه مدیریت راهبردی (استراتژیک) است.

تا کنون بالغ بر هفتاد مقاله (سیدطباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰) و بیست کتاب با رویکرد اسلامی و در حوزه مدیریت راهبردی تدوین شده است. با این حال، مطالعات این حوزه از پراکندگی موضوعی (بنی‌اسد و دیگران، ۱۳۹۷) رنج می‌برند و به نظر می‌رسد وجود نقشه مطالعاتی جامعی برای حل این موضوع ضروری است. نقشه‌ای که از طرفی وضعیت فعلی مطالعات انجام شده را تبیین نماید؛ و از طرف دیگر ضمن توضیح وضعیت مطلوب، سمت و سوی روشنی که بایستی مطالعات بدان جهت هدایت شوند را مشخص کند. وجود چنین نقشه‌ای برای تدوین برنامه راهبردی تحوّل و ارتقای دانش مدیریت راهبردی اسلامی ضروری است و براساس آن می‌توان از نقطه نظرات غنی و راهگشای اسلام برای ارتقای این دانش بهره‌برد و برای جبران خلأ نظری و نقاط مغفول این حوزه برنامه‌ریزی کرد. بنابراین، انجام مطالعه‌ای ثانویه در این حوزه نسبت به انجام سایر پژوهش‌های اسلامی اهمیت و اولویت بالاتری دارد.

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که هیچ‌کدام از مطالعات گذشته این نگرش کل‌گرا را نداشته‌اند (سیدطباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰) (نوروزی و دیگران، ۱۴۰۱) و لازم است در شاخه‌های گوناگون مدیریت اسلامی از جمله مدیریت راهبردی اسلامی چنین تحقیقاتی انجام پذیرد، تا تبیین بهتری از وضعیت فعلی مطالعات مدیریت اسلامی به علاقه‌مندان این حوزه عرضه شود (نوروزی و دیگران، ۱۴۰۱). فرامطالعه آثار علمی اگر جامعیت داشته باشند، جستجو را بسیار آسان می‌کنند و پژوهشگر را نیز از مطالعه منابع بی‌نیاز می‌کنند. کمبود چارچوب فکری منسجم در بررسی نظام‌مند مدیریت راهبردی اسلامی و دسته‌بندی رویکردهای آن، باعث تولید مطالب پراکنده و گسسته در این عرصه شده است. با توجه به اهمیت این موضوع، این مقاله می‌کوشد تا طرحی نو ایجاد کند

و رویکردهای مختلف به مدیریت راهبردی اسلامی را احصاء و طبقه‌بندی کند تا خلأهای موجود نیز مشخص شوند.

ماحصل این مقاله می‌تواند برای مؤسسات، مجموعه‌ها، دانشگاه‌ها، اساتید و پژوهشگرانی که در عرصه مدیریت اسلامی فعالیت می‌کنند نقطه آغازی برای تخصصی‌تر شدن و کارآمدتر شدن مطالعات و تصمیمات مدیران اجرایی در عرصه عمل باشد. مطالعه این اثر به صورت ویژه به افرادی که می‌خواهند وضعیت فعلی مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی در کشور را بدانند توصیه می‌شود؛ افرادی که به دنبال نظریه‌پردازی در شاخه‌های برنامه‌ریزی راهبردی، تفکر راهبردی، کنترل راهبردی و... هستند.

در مجموع، هدف این پژوهش ارزیابی مقدماتی پژوهش‌های اسلامی صورت گرفته در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی است. بر همین اساس سؤال پژوهش جاری را می‌توان این گونه صورت‌بندی کرد که: «اندازه و دامنه ادبیات موجود در حوزه مدیریت راهبردی چقدر است؟ چه نقاط قوت و ضعفی دارد و در کدام حوزه‌ها خلأ پژوهشی بیشتری نمایان است؟» البته در راستای پاسخ بدین سؤال اصلی، به برخی از سؤالات فرعی پیرامون آن نیز پاسخ داده خواهد شد. سؤالاتی از قبیل اینکه: سیر تاریخی انتشار مقالات این حوزه به چه صورتی است؟ مقالات این حوزه معمولاً در چه مجلاتی و توسط کدام پژوهشگران منتشر شده است؟ پژوهشگران این حوزه از کدام روش‌های تحقیق بهره‌جسته‌اند؟ کدام منابع معرفتی مورد استفاده محققان قرار گرفته است؟ پراکندگی پژوهش‌های این حوزه نسبت به دانش متعارف چگونه است؟ تمرکز پژوهش‌های این حوزه بر حل مسائل کدام عرصه اجتماعی است؟ و...

نوآوری‌ها و ابتکارات به کاررفته در این پژوهش شامل حوزه موضوعی، محتوایی، تحلیلی و همچنین نوع نگاه به نتایج پژوهش می‌شود که در قسمت‌های مختلف به آن اشاره خواهد شد.

مبانی نظری

مدیریت راهبردی

برای دانش مدیریت راهبردی، تعاریف بسیاری ارائه شده است که اگر به ریشه لغوی و خواستگاه اصلی اصطلاح راهبرد^۱ پرداخته شود، بحثی طولانی ایجاد خواهد شد. بنابه تعریف دیوید^۲ (۲۰۲۳)، راهبرد ابزاری برای رسیدن به اهداف بلندمدت بوده و اقدامات بالقوه‌ای را دربر می‌گیرد که تصمیمات مدیر ارشد و بسیاری از منابع شرکت درگرو آن است. دس^۳ و همکاران (۲۰۲۱)، مدیریت راهبردی را شامل تحلیل‌ها، تصمیمات و اقداماتی می‌دانند که منجر به ایجاد و حفظ مزیت‌های رقابتی می‌شود. آن‌ها تصریح می‌کنند که این تصمیمات به تنهایی فایده ندارند و باید طراحی سازمان و تخصیص منابع به صورتی باشد که راهبردها به واقعیت تبدیل شوند. گرت^۴ (۲۰۲۱) نیز راهبرد را وسیله‌ای می‌داند که افراد و سازمان‌ها از طریق آن به اهدافشان دست می‌یابند؛ او بیان می‌کند که نقطه اشتراک تعاریف مختلف راهبرد تعیین اهداف، تخصیص منابع و همچنین ایجاد ثبات و انسجام بین تصمیمات و اقدامات است.

اما فارغ از تعریف اصطلاح راهبرد و مدیریت راهبردی، آن چیزی که برای پاسخ به سؤال پژوهش اهمیت دارد، فراگیری و شمولیت مفهوم راهبرد است؛ به نحوی که تمامی آثار مرتبط به موضوع مدیریت راهبردی - از پژوهش‌های فلسفی و کاملاً نظری تا پژوهش‌های کاربردی در سطح خرد سازمان - را شامل شود. بر همین اساس سعی شده است از مجموع ادبیات نظری این حوزه دانشی، چارچوب مشخصی برای بهره‌مندی بیشتر از ادبیات پیشنهاد شود.

چارچوب پیشنهادی زیر)

1. Strategy
2. Fred David
3. Gregory Dess
4. Robert M. Grant

جدول ۱)، از ترکیب چارچوب پژوهش بنی‌اسد و همکاران (۱۳۹۷)، چارچوب پیاز پژوهش ساندرز^۱ (۲۰۱۹) و برخی دیگر از منابع اصلی دانش مدیریت راهبردی به دست آمده‌است. طبق این جدول، انواع پژوهش‌ها در دانش مدیریت راهبردی ذیل هفت لایه محتوایی قابل دسته‌بندی هستند:

۱- پارادایم‌های فلسفی مدیریت راهبردی (با اقتباس از: مقاله رابرتینو^۲ و همکاران (۲۰۲۰)) که شامل مبانی فلسفی هر پارادایم (که معمولاً تحت عنوان هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و شناخت‌شناسی معرفی شده‌اند) و تأثیر آن‌ها در دانش مدیریت راهبردی می‌شود. پارادایم‌های کلان این لایه را می‌توان در سه پارادایم اصلی تحصیل‌گرایی، تفسیرگرایی و پسامدرن‌گرایی طبقه‌بندی کرد (هچ و کانلیف، ۲۰۱۳).

۲- چارچوب‌های نظری مدیریت راهبردی به معنای تأثیر شاخه‌های علوم اجتماعی در دانش مدیریت راهبردی است. چارچوب‌های اصلی این لایه را می‌توان در سه دانش اصلی خلاصه نمود (بنی‌اسد و دیگران، ۱۳۹۷)؛ مبانی اقتصادی مدیریت راهبردی (تأثیر نظریه بنگاه و نظریه بازار)، مبانی رفتاری مدیریت راهبردی (کاربرد روان‌شناسی شناخت و روان‌شناسی اجتماعی) و مبانی کمی مدیریت راهبردی (تسرّی تحقیق در عملیات، نظریات تصمیم‌گیری، فنون آماری و فنون تحلیلی مدیریت).

۳- رویکردهای نظری دانش مدیریت راهبردی بر مبنای هدف استفاده از دانش مدیریت راهبردی طبقه‌بندی شده‌اند. بر این اساس هدف دانش مدیریت راهبردی یا صرفاً توصیف راهبردی وضعیت موجود سازمان است، یا تجویز و تشخیص گام‌های بعدی حرکت سازمان است و یا نهایتاً تلفیقی از هر دو هدف است (مینتزبرگ و دیگران، ۱۹۹۸).

۴- مکاتب مدیریت راهبردی ارتباط تنگاتنگی با لایه پیشین دارد. بدین معنا که مکاتب مختلف مدیریت راهبردی ذیل یکی از رویکردهای نظری لایه سوم قرار می‌گیرند. بر این اساس مکتب‌های کارآفرینی، ادراکی، قدرت‌گرایی، یادگیری، فرهنگی و محیطی ذیل رویکرد توصیفی؛ مکتب‌های طراحی، برنامه‌ریزی و موقعیت‌یابی ذیل رویکرد

1. Saunders
2. Rodrigo Rabetino

تجویزی و نهایتاً، مکتب پیکره‌بندی نیز ذیل رویکرد تلفیقی قرار می‌گیرد (مینتزبرگ و دیگران، ۱۹۹۸).

۵- نظریه‌های مدیریت راهبردی، مؤلفه‌ها و مفاهیم اصلی لازم برای توصیف یا تجویز راهبرد را به صورت علمی و در قالبی منسجم در اختیار مدیران و پژوهشگران قرار می‌دهند. به همین دلیل گستره بسیار وسیعی دارند که مهم‌ترین آن‌ها شامل: نظریه مبتنی بر محیط، نظریه مبتنی بر منابع، نظریه راهبردهای نوظهور، نظریه قابلیت‌های پویا، نظریه شبکه ارزش و هم رقابتی، نظریه چرخه رقابت و رقابت شدید، مدل دلتا، خطرپذیری درونی بنگاه، بینش راهبردی، اوراق اختیار معامله راهبردی، نظریه هزینه مبادلات، اکولوژی جمعیت و سازمان، نظریه حاکمیت سازمانی، نظریه نمایندگی، نظریه مبتنی بر دانش، شایستگی‌های محوری سازمان، نظریه پیچیدگی، نظریه مبتنی بر شایستگی بنگاه، راهبرد به‌عنوان عمل، نظریه ذی‌نفعان، نظریه آشوب، نظریه یادگیری سازمانی و سازمان یادگیرنده می‌شود (بنی‌اسد و دیگران، ۱۳۹۷).

۶- فرایند مدیریت راهبردی، در واقع شیوه و چگونگی پیاده‌سازی نظریه‌های مختلف مدیریت راهبردی است که به صورت کلی شامل سه مرحله تدوین راهبرد، اجرای راهبرد و نهایتاً ارزیابی راهبرد است (کردنائیچ، ۱۴۰۲) و شامل حلقه‌های یادگیری نیز می‌شود (لورانژ و دیگران، ۱۹۸۶).

۷- سطوح مدیریت راهبردی مقیاس پیاده‌سازی راهبردی را تعیین می‌کند. سطح وظیفه‌ای (کوچک‌ترین مقیاس): نگرشی که توسط یک حوزه وظیفه‌ای برای تحقق اهداف و راهبردهای بنگاه و کسب و کار از طریق به حداکثر رساندن بهره‌وری منابع اعمال می‌شود، سطح کسب و کار: برای هر یک از واحدهای کسب و کار تحت پوشش هلدینگ تدوین می‌شود، سطح سازمان (بنگاه): توصیف جهت‌گیری کلان شرکت در راستای نگرش آن به رشد و مدیریت انواع کسب و کار و نهایتاً سطح بین‌المللی (بزرگ‌ترین مقیاس): دنبال کردن راهبرد هزینه کم از طریق مقیاس جهانی هستند (کردنائیچ، ۱۴۰۲).

جدول ۱. دسته بندی موضوعی تخصصی در ادبیات مدیریت راهبردی

لایه ۱	لایه ۲	لایه ۳	لایه ۴	لایه ۵	لایه ۶	لایه ۷
پارادایم‌های فلسفی م.ر.	چارچوب‌های نظری م.ر.	رویکرد نظری در م.ر.	مکاتب م.ر.	نظریه‌های م.ر.	فرایند م.ر.	سطوح م.ر.
تحصل‌گرایی	مبانی اقتصادی	رویکرد توصیفی	مکتب کارآفرینی مکتب ادراکی مکتب قدرت‌گرایی مکتب یادگیری	نظریه مبتنی بر محیط نظریه مبتنی بر منابع نظریه راهبردهای نوظهور نظریه قابلیت‌های پویا	تدوین راهبرد	سطح وظیفه‌ای سطح کسب‌وکار
تفسیرگرایی	مبانی رفتاری		مکتب فرهنگی مکتب محیطی مکتب طراحی	نظریه شبکه ارزش نظریه چرخه رقابت نظریه نمایندگی	اجرای راهبرد	سطح سازمان (بنگاه)
پسامدرن‌گرایی	مبانی کمی	رویکرد تجویزی	مکتب برنامه‌ریزی مکتب موقعیت‌یابی مکتب پیکره‌بندی	نظریه اکولوژی جمعیت نظریه ذی‌نفعان ...	ارزیابی راهبرد	سطح بین‌الملل
...	...	رویکرد تلفیقی				

پژوهش‌های اسلامی

شهید مطهری ^{رحمه الله علیه} در کتاب آشنایی با علوم اسلامی (۱۳۷۴)، اصطلاح علوم اسلامی را در یک دسته‌بندی جامع چهارگانه ارائه داده‌اند. ۱- دسته اول علمی هستند که موضوع و مسائل آن‌ها اصول و فروع اسلام یا چیزهایی هستند که اصول و فروع اسلام به استناد آن‌ها اثبات می‌شوند؛ علوم قرائت، تفسیر، حدیث و فقه ازین گونه هستند. ۲- دسته دوم، علوم دسته قبل و همچنین مقدمه آن‌ها را شامل می‌شود؛ مانند ادبیات عرب، کلام، منطق، رجال و درایه. ۳- دسته سوم علمی هستند که به نحوی جزء واجبات اسلامی هستند و طبق حدیث پیامبر اکرم ^{صلی الله علیه و آله و سلم}، تحصیل آن‌ها ولو به صورت کفائی بر مسلمانان واجب است (علی بخش زاده و دیگران، ۱۴۰۱). ۴- دسته چهارم نیز علمی هستند که در حوزه‌های فرهنگ اسلامی رشد یافته‌اند و به جامعه اسلامی و در میان مسلمانان راه پیدا کرده‌اند؛ مانند نجوم احکامی و برخی علوم دیگر. آن چیزی که برای پاسخ به سؤال پژوهش مناسب است، فراگیری و شمول پژوهش‌های مدیریت راهبردی است. یعنی، دامنه مورد بحث این پژوهش ممکن است شامل پژوهش‌های دسته اول باشد؛ مثل پژوهش‌هایی که از منابع اسلامی مانند قرآن کریم، منابع حدیثی، کتب فقه و... در

۱. طلب العلم فریضه علی کل مسلم

حوزه مدیریت راهبردی استفاده کرده‌اند. همچنین ممکن است پژوهش‌های دسته سوم و چهارم باشد؛ یعنی پژوهش‌هایی که از دانش مدیریت راهبردی برای اداره نظام اسلامی استفاده کرده‌اند و یا پژوهش‌هایی که مبتنی بر تجربیات عملی جامعه ایمانی و اسلامی تدوین و تنظیم شده‌اند.^۱ برای شناخت دقیق‌تر و جزئی‌تر هر یک از حالات فوق، گونه‌ها و دسته‌بندی‌های مختلفی ارائه شده است؛ در این مقاله برای تحلیل منابع معرفتی به کاررفته در پژوهش‌های منتخب، از چارچوب تحلیل پیشنهادی لطیفی (۱۳۹۰) استفاده شده است. ایشان با انجام مطالعه‌ای استقرایی از پژوهش‌های میان‌رشته‌ای مدیریت اسلامی - در دهه ۱۳۸۰ هجری شمسی - آثار پژوهشی این حوزه را در هشت رویکرد از یکدیگر متمایز کرده‌اند: ۱- پژوهش‌ها با صبغه فلسفی، ۲- پژوهش‌ها با صبغه نظری^۲، ۳- پژوهش‌ها با صبغه قرآنی، ۴- پژوهش‌ها با صبغه روایی، ۵- پژوهش‌ها با صبغه تاریخی، ۶- پژوهش‌ها با صبغه فقهی-اجتهادی، ۷- پژوهش‌ها با صبغه انقلاب اسلامی و ۸- پژوهش‌ها با صبغه نیازهای جاری جامعه اسلامی (لطیفی، ۱۳۹۰).

فرامطالعه / مرور دامنه

مطالعات ثانویه^۳ در مقابل مطالعات اولیه قرار دارد و تفاوت اصلی آن‌ها در «منبع» مطالعه است. منبع مطالعه در این نوع مطالعات متن گزارش‌های منتشر شده از مطالعات اولیه هستند. اما این نوع از پژوهش‌ها نیز انواع مختلفی دارد، مثلاً می‌تواند به صورت نظام‌مند یا غیر نظام‌مند انجام شود؛ یا به جنبه‌های کمی یا کیفی مطالعات اختصاص داشته باشد (سیدطباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰).

فرامطالعه^۴ نیز اصطلاح عامی برای انجام مطالعات ثانویه است و شامل انواع مختلفی از مطالعات ثانویه مانند فراروش (تحلیل روش‌ها)، فرانظریه (تحلیل نظریات)، فراتحلیل (تحلیل کمی نتایج) و فراترکیب (تحلیل کیفی نتایج) می‌شود. در واقع فرامطالعه به عنوان یک روش مطالعاتی

۱. احتمال کمتری وجود دارد که در پژوهش‌های اسلامی حوزه مدیریت راهبردی از دسته دوم (علوم مقدماتی برای استفاده از منابع اسلامی) استفاده شده باشد.

۲. این پژوهش‌ها، اغلب درصدد عرضه مفهوم نظری جدید و ساخت استعاره‌هایی متمایز از اندیشه غربی هستند و در آن‌ها صبغه تعقل و نظریه‌پردازی پررنگتر از مباحث قرآنی و روایی است. (لطیفی، ۱۳۹۰)

3. Secondary research

4. Meta-study

شناخته نمی‌شود، بلکه صرفاً بر نظام‌مند بودن مطالعات ثانویه تأکید دارد. برای انجام فرامطالعه یا مطالعات ثانویه می‌توان از روش‌های پژوهش گوناگونی بهره‌جست. گرنِت و بوث (۲۰۰۹) چهارده روش نظام‌مند گوناگون را برای هدف‌های پژوهشی مختلف افراز و معرفی کرده‌اند. مرور دامنه^۱ یکی از این روش‌هاست که برای پاسخ به سؤال پژوهش حاضر مناسب‌تر تشخیص داده شد.^۲ در سرفصل روش پژوهش در مورد این روش به صورت تفصیلی‌تر بحث شده است.

پیشینه پژوهش

تاکنون در زمینه مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی، هیچ پژوهشی با رویکرد مطالعه ثانویه صورت نگرفته است. پژوهش حاضر، نخستین مقاله‌ای است که با روش مرور سیستماتیک به بررسی مقالاتی پرداخته است که مدیریت راهبردی را از نگاه اسلامی مورد بحث قرار داده‌اند و ضمن شناسایی نقاط ضعف و قوت این عرصه، با بیان خلأهای آن می‌تواند نقطه عطفی برای رشد مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی باشد.

با توجه به سوال اصلی پژوهش برای جستجو پیرامون پیشینه پژوهش از دو راهبرد مستقل استفاده شد. در راهبرد اول با جستجوی کلیدواژه‌ها در آثار فارسی و انگلیسی، هیچ پژوهش ثانویه‌ای که در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی منتشر شده باشد به دست نیامد. البته -از میان پژوهش‌های به زبان فارسی- آثار معدودی به مرور نظام‌مند پژوهش‌های مدیریت راهبردی پرداخته‌اند، اما هیچکدام تمرکزی بر آثار اسلامی این حوزه نداشته‌اند؛ برای مثال بنی‌اسد و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله مطالعه نگاهت سیستماتیک پژوهش‌های مدیریت راهبردی در نشریات علمی-پژوهشی منتخب کشور: شناسایی خلأهای پژوهشی و رهنمودهایی برای پژوهش‌های آینده، به صورت عمومی بر روی تمامی پژوهش‌های مدیریت راهبردی مطالعه نموده و حاجی پور و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله تحلیل محتوای حوزه مدیریت راهبردی (مطالعه موردی: فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی)، صرفاً به بررسی مقالات فصلنامه مدیریت راهبردی در بازه زمانی ۱۳۸۹ الی ۱۳۹۴ پرداخته‌اند.

1. Scoping Review

۲. ارزیابی مقدماتی اندازه و دامنه ادبیات موجود؛ باهدف شناسایی ماهیت و وسعت شواهد پژوهش (گرنِت و بوث، ۲۰۰۹)

همچنین در جستجوهای حاصل از راهبرد اول، مطالعات ثانویه متعددی در حوزه مدیریت اسلامی به دست آمد؛ اما هیچکدام حوزه مدیریت راهبردی را به صورت اختصاصی بررسی نکرده‌اند. برای مثال سیدطباطبایی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران: فرامطالعه مقالات منتشرشده تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی، بر مطالعات مدیریت راهبردی تمرکز نکرده و فقط به عنوان یکی از زیرشاخه‌های علم مدیریت پژوهش‌هایی را بررسی کرده‌اند. عابدی جعفری و همکاران (۱۳۹۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۷۷-۱۳۶۸) محدوده بسیار گسترده‌ای را برای مطالعات مدیریتی انتخاب کرده‌اند و اختصاصی به مدیریت راهبردی ندارد. صادقی و همکاران (۱۳۹۶ و ۱۳۹۴) نیز در هر دو مقاله خود با عناوین کاستی‌های روش‌شناسی مقاله‌های علمی پژوهشی مدیریت اسلامی؛ آسیب‌شناسی فراروش و فرا روش پژوهش‌های مدیریت اسلامی در ایران (مورد مطالعه: مقاله‌های علمی پژوهشی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴)، بیشتر تمرکز خود را بر روی روش پژوهش‌های حوزه مدیریت اسلامی گذاشته‌اند و به محتوای مطالعات انجام شده کمتر پرداخته‌اند. عابدی جعفری و بزرگ حداد (۱۳۹۴) در مقاله خود با عنوان مروری بر مقاله‌های مدیریت اسلامی و مدل‌های آن، بیشتر بر مقالاتی که بر تلفیق علوم رفتار و منابع انسانی و معارف اسلامی پژوهش نموده‌اند تاکید داشته و به بررسی آماری و کمی مطالعات بسنده کرده‌اند. خنیفر (۱۳۸۴) در مقاله خود با عنوان تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تاکید بر آثار منتخب و عابدی جعفری و ازگلی (۱۳۷۵) در مقاله با عنوان مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران، به پژوهش در زمینه مدیریت اسلامی پرداخته‌اند اما تمرکز هیچ‌یک بر حوزه مدیریت راهبردی نبوده‌است.

در راهبرد دوم، ادبیات پژوهش و منابع و مآخذ هر دو گروه از آثار فوق مورد بررسی قرار گرفت و باز هم هیچ مطالعه ثانویه منتشرشده‌ای در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی به دست نیامد. تعداد اندک مطالعات ثانویه این حوزه - حتی مطالعات غیراسلامی - به حدی است که بنی‌اسد و همکاران (۲۰۲۰) پژوهش‌های پیرامون تجارت الکترونیکی و بازاریابی را نیز در بخش ادبیات موضوع مورد اشاره قرار می‌دهند.

مدیریت اسلامی

جدول ۲. تعداد مقالات مرتبط به حوزه مدیریت راهبردی اسلامی در پژوهش‌های ثانویه مدیریت اسلامی^۱

ردیف	عنوان پژوهش	نویسندگان	مدیریت راهبردی *	مدیریت اسلامی **
۱	مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران: فرامطالعه مقالات منتشرشده تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی	(سیدطباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰)	۳۳۳۶	۷۴
۲	بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۶۸-۱۳۷۷)	(حسن عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۸)	۳۲۷ ***	۷۸
۳	کاستی‌های روش‌شناسی مقاله‌های علمی پژوهشی مدیریت اسلامی؛ آسیب‌شناسی فراروش	(صادقی و دیگران، ۱۳۹۶)	۶۴	۹
۴	فراروش پژوهش‌های مدیریت اسلامی در ایران	(صادقی و دیگران، ۱۳۹۴)	۶۴	۹
۵	مروری بر مقاله‌های مدیریت اسلامی و مدل‌های آن	(حسین عابدی جعفری و بزرگ حداد، ۱۳۹۴)	۲۱۷	۱۲
۶	تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تاکید بر آثار منتخب	(خنیفر، ۱۳۸۴)	۲۰	۷
۷	مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران	(حسن عابدی جعفری و ازگلی، ۱۳۷۵)	۱۶۵	۱۴

لازم به ذکر است برخی از مطالعات ثانویه حوزه‌ی عام مدیریت اسلامی، حوزه‌ی مدیریت راهبردی اسلامی را نیز جزو طبقه‌بندی یافته‌های خود قرار داده‌اند؛ اما در این پژوهش‌ها اولاً احصاء مقالات این حوزه احصاء تامی نبوده و اساساً سؤال آن پژوهش‌ها چیز دیگری بوده است و ثانیاً هیچ‌گونه تحلیل و بررسی محتوایی نسبت به آثار حوزه‌ی مدیریت راهبردی اسلامی در این پژوهش‌ها دیده نمی‌شود. تعداد مقالات مدیریت راهبردی اسلامی که در پژوهش حاضر احصاء شد، ۵۶۵ عنوان مقاله بود؛ بررسی این تعداد عنوان مقاله نه تنها در مطالعات ثانویه مدیریت راهبردی بی‌سابقه بوده است، بلکه مقالات مدیریت اسلامی نیز این تعداد عنوان مقاله را در زمینه مدیریت راهبردی احصاء نکرده‌اند (جدول ۳). تعداد بالای مقالات اولیه احصاء شده، بیانگر حساسیت و دقت پژوهشگران در موضوع است.

از سوی دیگر، مطالعات مروری فراوانی دانش مدیریت راهبردی و حوزه‌های مختلف آن را در سطح جهانی مورد بررسی قرار داده‌اند؛ اما در این مطالعات نیز سوال تحقیق، بررسی مرور نظام-

۱. توضیحات جدول بدین شرح است: * تعداد کل آثار احصاء شده منبِع ملاحظه در حوزه مدیریت اسلامی /

** تعداد آثار احصاء شده منبِع ملاحظه در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی / *** در این پژوهش، مطالب منتشر شده در

زمینه مدیریت اسلامی در روزنامه‌ها و جزوات نیز بررسی شده بود که بدلیل عدم اتقان علمی، در نظر گرفته نشد.

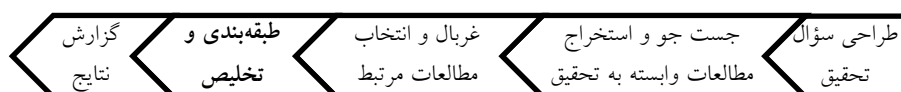
مند مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی نبوده‌است. به‌عنوان مثال ابوسده و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان مدیریت استراتژیک و توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط: مروری بر ادبیات، بر یک سوال مهم مدیریت راهبردی یعنی نحوه مطلوب برنامه‌ریزی راهبردی در کسب و کارهای کوچک و متوسط پرداخته و نظرات اختلافی را مرور و تحلیل کرده‌اند. فورتنس و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله خود با عنوان چارچوب مفهومی برای مدیریت استراتژیک: مرور توصیفی بر ادبیات، به مطالعه در حوزه‌های مختلف مدیریت راهبردی از جمله خلق راهبرد، ساختار سازمانی، تدوین راهبرد و ارزیابی راهبردی پرداخته‌اند. انگرت و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله مرور ادبیات جست‌وجوی ادغام پایداری شرکت در مدیریت راهبردی، یکی از موضوعات پرتکرار در دانش مدیریت راهبردی یعنی پایداری و بقای شرکت‌ها را مورد مطالعه قرار داده و بررسی نظام‌مندی بر روی ادبیات موجود انجام داده‌اند. کوپپ و همکاران (۲۰۱۲) در مقاله مدیریت استراتژیک نوآوری: مرور نظام مند و مسیرهای برای تحقیقات آتی، با بررسی ۳۴۲ مقاله در بازه زمانی ۱۹۹۲ الی ۲۰۱۰ پیشنهاداتی برای تصمیم‌گیری مدیران اجرایی و سیاست‌گذاران ارائه می‌دهند و برای پژوهشگران نیز موضوعاتی برای مطالعات آینده اعلام می‌دارند. پالادان و الحسن (۲۰۲۳) نیز در مقاله خود با عنوان دستور العمل مرور نظام‌مند حسابداری مدیریت استراتژیک و عملکرد پایدار سازمانی، به دنبال تبیین گفتمانی در رابطه بین راهبرد سیستم‌های کنترل مبتنی بر حسابداری مدیریت و عملکرد سازمانی هستند.

روش پژوهش

روش به کار گرفته شده برای گردآوری و تحلیل داده‌های این تحقیق، مرور دامنه است. مرور دامنه را می‌توان به‌ویژه پیرامون موضوعات پیچیده یا موضوعاتی که قبلاً درباره آن‌ها مرور جامعی به عمل نیامده‌است اجرا کرد. طبق بررسی‌های تیلور و پاگلیاری^۱ مرورهای دامنه‌ای نوعی از مرورهای شبه نظام‌مند هستند که به طور فزاینده‌ای جهت فهم نوآوری‌های موجود در تحقیقاتی به کار می‌روند که یا به‌خوبی نمایه نشده‌اند، یا در مجلات مختلفی توزیع شده، یا جزو ادبیات خاکستری هستند و یا اینکه ذیل رشته‌های دانشگاهی مختلفی قرار دارند.

1. Taylor & Pagliari

چارچوب مطالعات مرور دامنه، ابتدا در سال ۲۰۰۵ توسط آرکسی و آمالی^۱ ارائه گردید و در سال ۲۰۱۰ نیز توسط لواک^۲ به روز شد (۲۰۱۰). آمالی و آرکسی چارچوب مرور دامنه‌ای را با در نظر گرفتن چهار دلیل اصلی برای انجام آن مشخص کردند: (۱) مشخص کردن وسعت، محدوده و طبیعت فعالیت‌های پژوهشی (۲) معین کردن ارزش انجام یک مرور نظام‌مند (۳) خلاصه کردن و انتشار نتایج پژوهش‌های به‌عمل آمده و (۴) مشخص کردن شکاف‌های پژوهشی در ادبیات موجود پیرامون یک موضوع خاص (۲۰۰۵). همچنین ایشان مراحل انجام مطالعه مرور دامنه را در پنج گام بیان کردند که عبارت است از: (۱) طراحی سؤال تحقیق (۲) جستجو و استخراج مطالعات وابسته به تحقیق (۳) انتخاب مطالعات مرتبط (۴) جدول‌بندی و خلاصه کردن اطلاعات و داده‌ها (۵) گزارش نتایج (آرکسی و آمالی، ۲۰۰۵).

نمودار ۱. مراحل انجام مطالعه مرور دامنه‌ای

نکته حائز اهمیت در این پژوهش این است که علاوه بر نظام‌مند بودن مراحل پژوهش طبق مراحل پنج‌گانه روش تحقیق؛ برای انجام هر یک از مراحل - با توجه به آخرین یافته‌های روش‌شناختی - از راهبرد ویژه‌ای پیروی شده است. اجمال این راهبردها در و تفصیل آن در هر مرحله توضیح داده شده است.

جدول ۳. راهبردهای اتخاذ شده در انجام مراحل مختلف روش تحقیق منتخب

ردیف	مراحل روش تحقیق مرور دامنه	راهبرد مورد استفاده
۱	طراحی سؤال تحقیق	ابزار تدقیق سؤال SPIDER
۲	جستجوی نظام‌مند و استخراج مطالعات وابسته به تحقیق	فرایند سه‌مرحله‌ای مرور
۳	غربال نظام‌مند و انتخاب مطالعات مرتبط	غربال مرحله‌ای + CASP
۴	طبقه‌بندی و تخلیص اطلاعات و داده‌ها	چارچوب تحلیل محتوا
۵	گزارش نتایج	-

1. Arksey & O'Malley

2. Levac

طراحی سؤال تحقیق

ابزارهای مختلفی می‌توانند به تدقیق مسئله کمک کنند؛ اما از آنجایی که مطالعه کیفی است، در این مطالعه برای تدقیق سؤال پژوهش، از ابزار اسپایدر (SPIDER) استفاده شده است. مؤلفه‌های این ابزار عبارت‌اند از: نمونه، پدیده مورد مطالعه، طرح پژوهش، ارزیابی و نهایتاً مشخص کردن نوع تحقیق (کمی، کیفی یا ترکیبی) (کوک و دیگران، ۲۰۱۲).

جدول ۴. تطبیق مؤلفه‌های ابزار SPIDER بر پژوهش

ردیف	مؤلفه‌های ابزار SPIDER	تعیین مؤلفه‌ها در پژوهش حاضر
۱	نمونه	مقالات حوزه مدیریت راهبردی
۲	موضوع و پدیده مورد مطالعه	تمامی رویکردهای اسلامی
۳	طرح و نقشه مطالعه	مرور دامنه
۴	ارزیابی	اطلاعات کتاب‌شناختی، رویکرد روش‌شناختی و حوزه موضوع‌شناسی
۵	نوع تحقیق	کیفی

جستجوی نظام‌مند و استخراج مطالعات مرتبط

ابزار فرایند مرور در سه مرحله تعیین شاخص‌های شمول و عدم شمول، انتخاب پایگاه داده مناسب و گزینش کلیدواژه‌های مناسب و نحوه ترکیب آن‌ها، صورت می‌گیرد:

۱- تعیین شاخص‌های شمول و عدم شمول: در جست‌وجوی مقالات از معیارهای زیر تبعیت شده است:

جدول ۵. معیار شمول و عدم شمول مقالات

معیارهای شمول	معیارهای عدم شمول
مقالات منتشر شده در منابع معتبر	هر گونه نوشتاری که ساختار مقاله نداشته باشد. (کتاب، یادداشت و...)+ مقالاتی که هنوز منتشر نشده
مقالات داخلی (درون کشور منتشر شده‌اند)	مقالاتی که صرفاً در خارج از کشور نمایه شده‌اند.
مقالاتی که به هر دو حوزه مطالعات اسلامی و مدیریت راهبردی مرتبط باشند.	مقالاتی که صرفاً اسلامی یا صرفاً مدیریت راهبردی باشند.

۲- انتخاب پایگاه داده مناسب: انتخاب پایگاه داده به سوال تحقیق و حوزه‌های علمی مختلف بستگی دارد. همان‌طور که در شاخص‌های شمول و عدم شمول نیز مطرح شد، بهتر است جستجو

در مورد سوال پژوهش، جامعیت داشته باشد و بین پایگاه‌های مختلف پیوند برقرار کند. بدین منظور، جستجو در پایگاه‌های پرتال جامع علوم انسانی (ensani.ir)، مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، جویشگر علمی فارسی علم نت (elmnet.ir) و مرجع دانش (civilica.com) صورت گرفت.

۳- گزینش کلیدواژه مناسب و نحوه ترکیب آن‌ها: از آنجا که هدف بررسی پژوهش‌های حوزه راهبردی با رویکرد اسلامی بوده است، پژوهشگران دو دسته کلیدواژه‌گان مرتبط با مطالعات اسلامی و مطالعات مدیریت راهبردی را احصا نموده و به جستجوی متقاطع آن‌ها پرداختند؛ بدین ترتیب که با تشکیل ماتریس و ترکیب کلیدواژه‌های مدیریتی و اسلامی معنادار (سیدطباطبایی و دیگران، ۱۴۰۰)، جستجو انجام شد.

واژه‌گان مطالعات اسلامی در بخش «یکی از این کلمات» و واژه‌گان مدیریت راهبردی به ترتیب در قسمت «عین این عبارت» جستجو شد؛ برای مثال، جستجوی متقاطع کلیدواژه قرآن از دسته مطالعات اسلامی و کلیدواژه برنامه‌ریزی از دسته مدیریت راهبردی، به مقالاتی چون «تیین جایگاه مسائل پیش‌بینی‌نشده در برنامه‌ریزی سازمانی از دیدگاه قرآن کریم (مسعودی پور، ۱۳۹۴)» منجر شد. کلیدواژه‌های جستجو عبارت‌اند از:

جدول ۶. شکل‌گیری ماتریس کلیدواژه‌ها

کلیدواژه‌ها	حوزه مورد بررسی
دین، اسلام، قرآن، حدیث، امام، اهل‌بیت، سیره، سنت، مکتب، شیعه، تشیع، فقه، جهادی، شهید، شهدا، دفاع مقدس، انقلاب	مطالعات اسلامی
راهبرد، استراتژی، برنامه‌ریزی، سازماندهی، کنترل، تخصیص منابع، مأموریت، چشم‌انداز، هدف، ذی‌نفعان، محیط، ارزش، رقابت، همکاری، شرکا، قابلیت‌های سازمانی، وفاداری، مدیریت راهبردی، تفکر راهبردی	مدیریت راهبردی

غربال نظام‌مند و انتخاب مطالعات مرتبط

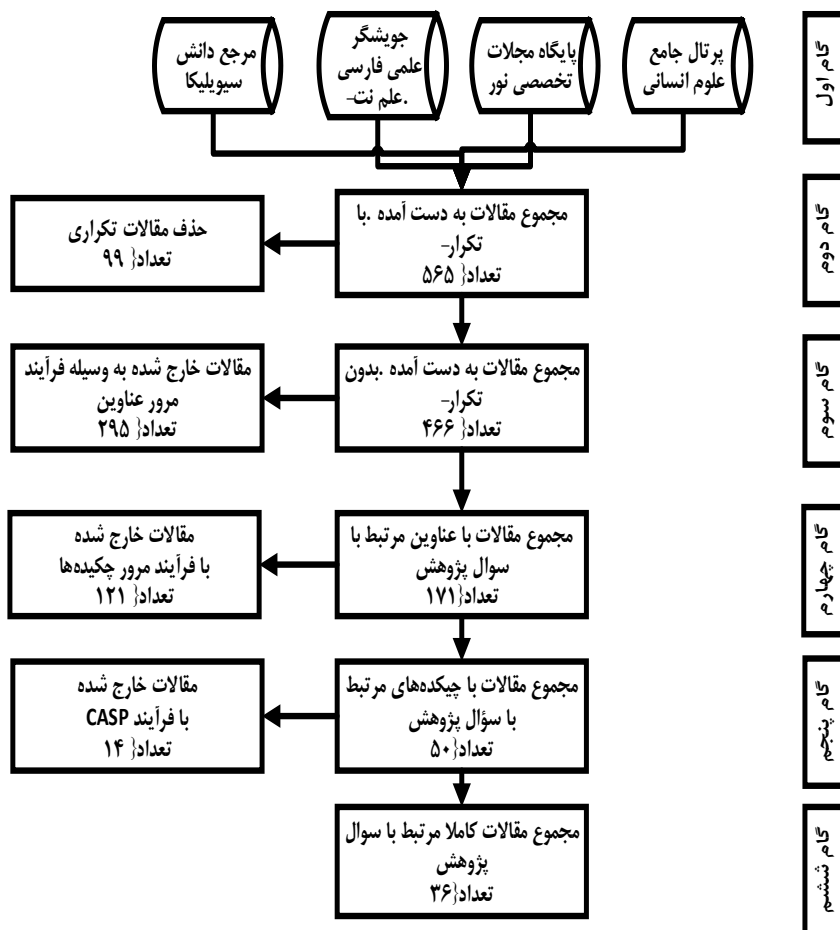
تعداد عنوان مقاله احصا شده، ۵۶۵ مورد بودند که با حذف ۹۹ عنوان تکراری، به ۴۶۶ مقاله کاهش یافت. عناوین مقالات از جهت ارتباط آن‌ها با موضوع پژوهش، بررسی شد و در پایان این مرحله، ۱۷۱ مقاله باقی ماند. در غربالگری مقالات براساس چکیده آن‌ها از حیث ارتباط با موضوع،

۵۰ مقاله انتخاب شدند که پس از غربال نهایی محتوای آن‌ها از طریق روش^۱ CASP، ۳۶ عنوان مقاله (نمودار) باقی ماندند.^۲

لازم به ذکر است هر کدام از مراحل غربالگری توسط محققان به صورت جداگانه بررسی شد و موارد اختلافی، در یک جلسه مشترک مورد بررسی قرار گرفتند. همچنین، سؤالات و ابهامات این مرحله با اساتید و خبرگان مطرح و برطرف شدند.

1. Critical Appraisal Skills Program

۲. در مرحله نهایی غربال و برای ارزیابی محتوا و کیفیت مقالات، از راهبرد برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی (CASP) استفاده شد. معیارهای این برنامه عبارت‌اند از: ۱- تناسب اهداف مقاله با هدف پژوهش، ۲- روزآمدی مقاله، ۳- طرح مقاله، ۴- روش نمونه‌گیری مقاله، ۵- روش و کیفیت جمع‌آوری داده‌ها، ۶- میزان انعکاس‌پذیری و امکان بسط دادن نتایج و دستاوردها، ۷- میزان و نحوه رعایت نکات اخلاقی تدوین متون پژوهشی، ۸- میزان دقت در تحلیل داده‌ها، ۹- وضوح بیان در ارائه یافته‌های مقاله مورد بررسی و ۱۰- ارزش کلی مقاله مورد بررسی.^۲ در راهبرد CASP جمع نمرات محاسبه می‌شوند و در صورتی که این عدد زیر ۲۵ باشد، مقاله مورد تایید نخواهد بود (لانگ و دیگران، ۲۰۲۰).

نمودار ۲. مراحل غربالگری مقالات

جدول ۷. نتایج تحلیل مقالات منتخب به وسیله راهبرد برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی (CASP)

جمع	معیارها (از ۱۰ نمره)										نام مقاله
	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۴۲	۴	۴	۵	۴	۴	۵	۴	۴	۴	۴	الگوی سیستمی نهادینه‌سازی ارزش‌ها در ناجا (خان‌محمدی و اصلی‌پور، ۱۴۰۰)
۳۳	۳	۳	۲	۴	۲	۳	۲	۴	۵	۵	عوامل خود مدیریتی مدیران استراتژیک با رویکرد ارتقا توان استراتژی لحظه‌ای با رویکرد تدبیر (تحری النجارقی و محمودزاده، ۱۳۹۹)
۴۲	۴	۴	۴	۵	۴	۳	۵	۴	۴	۵	الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی بر اساس وصیت‌نامه الهی شهید قاسم سلیمانی (جلیلیان، ۱۳۹۹)
۳۶	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۳	۴	۳	۴	اصول راهبرد فرهنگی مدیریت مکتب سلیمانی (بابانی طلائی، ۱۳۹۹)

مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت راهبردی اسلامی در ایران: فرامطالعه مقالات منتشرشده...

جمع	معیارها (از ۱۰ نمره)										نام مقاله
	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۳۵	۳	۳	۲	۵	۳	۴	۴	۳	۳	۵	شاخص‌های مدیریت راهبردی شهید سلیمانی برای تولید قدرت (مبینی دهکردی و دیگران، ۱۳۹۹)
۴۶	۵	۵	۴	۵	۴	۵	۵	۲	۵	۲	چشم‌اندازی آینده‌پژوهانه در سیاست‌گذاری آرمان‌شهر مهدوی (علیپور گرجی و رکابیان، ۱۳۹۸)
۴۲	۵	۴	۴	۴	۳	۴	۵	۴	۴	۵	طراحی الگوی رهبری استراتژیک اسلامی در سازمان بر اساس تحلیل محتوای عهدنامه مالک‌اشتر (زارعی و دیگران، ۱۳۹۸)
۴۶	۵	۵	۵	۵	۵	۳	۴	۵	۴	۵	بررسی شاخص‌های تفکر راهبردی در نظر و عمل سیاسی حضرت آیت‌الله مهدوی کنی <small>رحمه الله علیه</small> (رشیدی، ۱۳۹۷)
۴۶	۵	۵	۵	۵	۵	۴	۴	۵	۴	۴	تبیین مفهوم تفکر راهبردی از منظر اسلام (کبیری پور مهدی و دیگران، ۱۳۹۷)
۴۲	۳	۴	۵	۴	۴	۴	۵	۴	۴	۵	بازخوانی مدیریت راهبردی ملی ایران و عراق در دفاع مقدس از نگاه کارشناسان بین‌المللی (حشمتی جدید و دیگران، ۱۳۹۷)
۳۵	۳	۳	۴	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۳	تصمیم‌گیری مدیران حوزه سلامت با رویکرد اسلامی، مبانی نظری نگرش و رویکرد اسلام در فرایند تصمیم‌گیری (موسوی کاشی و دیگران، ۱۳۹۷)
۳۳	۳	۳	۳	۴	۳	۲	۳	۲	۳	۵	مقایسه تطبیقی تفکر استراتژیک از منظر مدیریت رایج و مدیریت اسلامی (کفشدوز محمدی و بختیاری، ۱۳۹۶)
۳۵	۳	۳	۲	۵	۳	۴	۴	۳	۳	۵	ویژگی‌های مدیریت استراتژیک در مدیریت اسلامی (تابلی و دیگران، ۱۳۹۵)
۳۱	۳	۴	۳	۴	۲	۲	۲	۳	۴	۴	ارائه مدلی برای تفکر استراتژیک بر اساس متون اسلامی (علیکرمی و عبدی، ۱۳۹۵)
۳۱	۲	۳	۳	۵	۴	۳	۲	۳	۳	۳	مدیریت استراتژیک با رویکرد ارزش‌های اسلامی (ابوالمعمصوم و سابق، ۱۳۹۴)
۳۰	۲	۳	۲	۴	۲	۲	۳	۵	۳	۴	مدیریت راهبردی سیاسی، اجتماعی امام رضا <small>علیه السلام</small> در دوران ولایت‌عهدی (نقی پورفر و سلطانی نسب، ۱۳۹۴)
۴۷	۴	۴	۵	۵	۵	۵	۴	۵	۵	۵	تبیین جایگاه مسائل پیش‌بینی-نشده در برنامه‌ریزی سازمانی از دیدگاه قرآن کریم (مسعودی پور، ۱۳۹۴)
۴۴	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۴	۵	۵	۵	شناسایی عوامل و مولفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم (فروزنده دهکردی و دیگران، ۱۳۹۴)
۳۷	۳	۳	۴	۵	۴	۳	۳	۴	۳	۵	مقایسه مولفه‌های مدیریت جهادی با مدیریت استراتژیک (باری، ۱۳۹۴)
۳۳	۳	۵	۴	۵	۳	۱	۱	۳	۳	۵	راهبردهای امام خمینی <small>رحمه الله علیه</small> در مدیریت دفاع مقدس (ارجینی و علیمرادی، ۱۳۹۴)
۴۴	۵	۳	۴	۵	۵	۴	۴	۴	۴	۵	بررسی اصول و ارزش‌های حاکم بر راهبردهای رقابتی بر مبنای ارزش‌های اسلامی مورد مطالعه: صنایع غذایی و آشامیدنی استان خراسان جنوبی (دهقانی پوده و دیگران، ۱۳۹۳)
۴۴	۵	۴	۵	۵	۵	۳	۳	۵	۴	۵	تأملی بر چشم‌انداز سازمان در پرتو استعاره‌های قرآنی (تسلیمی، شاه حسینی، و نقوی، ۱۳۹۳)
۴۱	۴	۵	۴	۵	۳	۳	۴	۵	۵	۳	تأثیر باورهای توحیدی بر چشم‌انداز سازمان (تسلیمی و دیگران، ۱۳۹۳)
۴۰	۴	۴	۳	۵	۳	۴	۳	۵	۴	۵	الگوی مفهومی تفکر استراتژیک در کسب‌وکارها از دیدگاه امام علی <small>علیه السلام</small> در نهج‌البلاغه (شیره پز آرنای و دیگران، ۱۳۹۳)
۳۵	۳	۳	۳	۴	۳	۳	۳	۴	۴	۵	مدل تفکر استراتژیک اسلامی ایرانی (میرآخوری و دیگران، ۱۳۹۳)
۳۴	۴	۴	۳	۴	۴	۳	۲	۴	۳	۳	الگوی مدیریت تعارض در سیره و بیانات حضرت امام <small>رحمه الله علیه</small> و مقام معظم رهبری <small>مدظله العالی</small> (کشتکار، ۱۳۹۳)
۴۱	۴	۴	۵	۵	۴	۳	۳	۴	۴	۵	بررسی و تبیین الگوی مدیریت جهادی از منظر بنیان‌گذاران نهادهای انقلاب اسلامی بر مبنای چارچوب مدل سازمان‌های تحول‌آفرین (۷ مکتزی) (علامه و دیگران، ۱۳۹۲)
۳۵	۳	۴	۳	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۳	هدایت و رهبری از دیدگاه قرآن و راهبردهای آن (بابایی، ۱۳۹۱)
۴۰	۴	۵	۴	۵	۴	۴	۲	۵	۳	۴	تحلیل تفکر و مدیریت راهبردی امام خمینی <small>رحمه الله علیه</small> (فروزنده دهکردی و شیره پز آرنای، ۱۳۹۰)
۳۸	۳	۵	۴	۵	۴	۳	۳	۴	۳	۴	تدوین استراتژی در اسلام از منظر نهج‌البلاغه (حسینی و سالاری، ۱۳۹۰)

مدیریت اسلامی

جمع	معیارها (از ۱۰ نمره)										نام مقاله
	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۳۳	۳	۳	۴	۵	۳	۱	۳	۳	۴	۴	ارزیابی و نقد مفروضات پایه مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی از دیدگاه اسلام (گامی در جهت تحول در علوم انسانی) (فضائل، ۱۳۹۰)
۳۳	۳	۴	۴	۵	۳	۲	۲	۳	۴	۳	بررسی و تبیین الگوی رسالت جمهوری اسلامی ایران در اندیشه‌های استراتژیک امام خمینی <small>رحمه‌الله علیه</small> (فیض، ۱۳۸۹)
۳۴	۳	۳	۳	۴	۳	۳	۳	۴	۳	۵	ویژگی‌های مدیریت استراتژیک از منظر قرآن کریم (صادق عمل نیک، ۱۳۸۹)
۳۰	۲	۳	۳	۵	۴	۲	۲	۳	۳	۳	بایسته‌های برنامه‌ریزی استراتژیک برای جهان اسلام در ابتدای هزاره سوم (طباطبائی، ۱۳۸۸)
۴۰	۴	۴	۴	۵	۳	۴	۴	۳	۴	۵	طراحی و مقایسه الگوی تصمیم‌گیری راهبردی امام خمینی <small>رحمه‌الله علیه</small> با برخی از الگوهای تصمیم‌گیری راهبردی در مدیریت نوین (فروتنی و دیگران، ۱۳۸۶)
۳۴	۳	۴	۳	۴	۴	۴	۳	۳	۳	۳	معیارهای ارزشی مدیریت اسلامی از دیدگاه قرآن (فواقب، ۱۳۸۱)

طبقه‌بندی و تلخیص اطلاعات و داده‌ها

چارچوب تحلیلی تحقیق پیش رو، برای مرحله طبقه‌بندی و تلخیص داده‌ها در جدول شماره ۸ قابل مشاهده است. اطلاعات کتاب‌شناختی، رویکرد روش‌شناختی و همچنین حوزه موضوع‌شناسی به‌دقت بررسی و نتایج آن، در ادامه تحقیق موجود هستند.

جدول ۸. چارچوب تحلیل پژوهش

ردیف	شاخص	معیار	توضیح
۱	اطلاعات کتابشناختی	سال انتشار	-
		نام مجله	-
		نام مولف	-
۲	رویکرد روش‌شناختی	روش گردآوری داده‌ها	اسناد، مشاهده، مصاحبه، پرسش‌نامه، کتابخانه‌ای
		روش تحلیل داده‌ها	کمی، کیفی، ترکیبی
		نوع شناسی روش‌های کیفی	داده‌بنیاد، تحلیل محتوا، تحلیل معنا، تحلیل مضمون، روایت‌پژوهی و...
۳	حوزه موضوع‌شناسی	نوع شناسی روش‌های کمی	توصیفی پیمایشی، توصیفی همبستگی، دلفی، دیمتل و...
		منبع معرفتی اصلی	روایی، تاریخی (سیره)، اخلاقی، انقلاب اسلامی، فقهی و اجتهادی، نظری، فلسفی، رابطه‌سنجی و تکنیک کمی، نیازهای جامعه اسلامی
		حوزه‌های اصلی مسائل	سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، نظامی
	موضوع تخصصی مدیریت راهبردی	مبانی فلسفی، مبانی نظری، رویکرد نظری، مکاتب، نظریات، فرایندها و سطوح مدیریت راهبردی	مبانی فلسفی، مبانی نظری، رویکرد نظری، مکاتب، نظریات، فرایندها و سطوح مدیریت راهبردی
		حوزه موضوعی مجلات	مدیریت، علوم سیاسی، روان‌شناسی و...

پایایی این پژوهش با دو روش پایایی تست - آزمون مجدد و پایایی بین ارزیاب (کرسول، ۲۰۱۲) قابل اطمینان است. در روش پایایی تست - آزمون مجدد مراحل جستجو، غربال و نتایج حاصل از پژوهش، توسط نویسندگان مجدداً اندازه‌گیری و مقایسه شد و به دلیل سازگاری، قابل اعتماد ارزیابی شد. در مورد روش پایایی بین ارزیاب نیز نویسندگان پژوهش به شکل مجزا، مراحل تحقیق را انجام و در گروه کانونی به بحث گذاشتند و در این روش نیز به دلیل سازگاری، مراحل و مسیر تحقیق قابل اعتماد ارزیابی شد. روایی تحقیق نیز به دلیل استفاده گام‌به‌گام از ابزارهای پژوهش قابل اثبات است. راهبردهایی چون بیان اهداف و سوالات تحقیق به شکل واضح، استفاده از طرح مناسب برای تحقیق، روش مند بودن و معتبر بودن ابزار اندازه‌گیری و نمونه‌های بررسی شده (دانایی فرد و دیگران، ۱۳۹۶)، موید روایی و اطمینان از اعتبار تحقیق است.

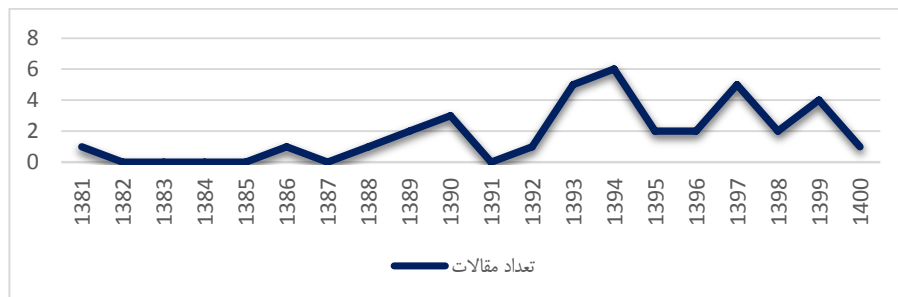
یافته‌های پژوهش

طبق چارچوب تحلیلی که در قسمت روش پژوهش به آن اشاره شد، با توجه به سه شاخص اطلاعات کتابشناختی، رویکرد روش‌شناختی و حوزه موضوع‌شناسی معیارهای طبقه‌بندی و تلخیص داده‌های تحقیق مشخص می‌شوند که در این قسمت به هریک از آن‌ها پرداخته خواهد شد:

شاخص اطلاعات کتاب‌شناختی

تحلیل بر مبنای تاریخ انتشار (تاریخی)

آنچه از این تحلیل به دست می‌آید آن است که روند مقالات حوزه مدیریت راهبردی اسلامی بسیار ناپاست؛ دو دهه از آغاز آن گذشته و در دهه اخیر کمی رشد یافته است.

نمودار ۳. نمودار روند رشد مقالات مدیریت راهبردی اسلامی بر اساس سال انتشار

نمودار بالا روند رشد مقالات مدیریت راهبردی اسلامی را بر اساس سال انتشار گزارش می کند؛ براین اساس سال ۱۳۹۴ با شش مقاله، بیشترین سهم را در نگارش مقالات این حوزه داشته است. عدم وجود سیر صعودی و یا نزولی خاص در نگارش تعداد مقالات این عرصه بیانگر عدم ایجاد رویه خاص در تدوین مقالات توسط پژوهشگران و اساتید این حوزه است. همچنین این آمار اندک، حاکی از عدم وجود بستر لازم در نهاد علم پیرامون این حوزه مهم است؛ زیرا وقتی حوزه مدیریت راهبردی اسلامی، نه رشته دانشگاهی مستقل، نه واحد پژوهشی مجزا، نه همایش یا حتی کمیسیون علمی، نه مجله علمی اختصاصی و نه هیچ یک از بسترهای لازم دیگر را نداشته باشد، طبیعی است که آثار علمی معتابهی نیز - لااقل از حیث کمی - تولید نشود.

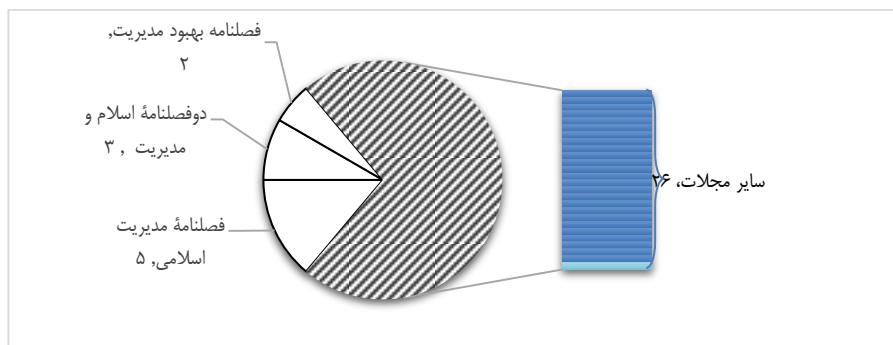
تحلیل بر مبنای نام مجله

بر اساس این تحلیل مجموعاً تعداد ۲۹ مجله چاپی و الکترونیکی (اعم از مجلات پژوهشی و همایشی) مقالات حوزه مدیریت راهبردی اسلامی را منتشر کرده اند. در این مجموعه فصلنامه مدیریت اسلامی^۱ با ۵ مقاله، دو فصلنامه اسلام و مدیریت^۲ با ۳ مقاله و فصلنامه بهبود مدیریت^۳ با ۲ مقاله، بیشترین آثار در این موضوع را منتشر کرده اند. همچنین برخی مقالات این عرصه در مجلات سایر حوزه های موضوعی بجز مدیریت همچون حوزه سیاسی و اجتماعی-فرهنگی منتشر شده اند. قلت تعداد آثار مجلات معتبر، عدم اختصاص حتی یک مجله یا همایش بدین حوزه و پراکندگی درصد قابل توجهی از مقالات در همایش ها و کنفرانس های مختلف، حاکی از عدم انسجام محتوایی این حوزه مهم علمی است. امری که به نوبه خود چالش های بعدی در حوزه دانشی و اجرایی مدیریت راهبردی اسلامی را به دنبال خواهد داشت.

۱. وابسته به دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام: <https://im.ihu.ac.ir/>

۲. وابسته به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: <http://im.rihu.ac.ir/>

۳. وابسته به مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی: <https://www.behboodmodiri.ir/>

نمودار ۴. فراوانی تجمعی مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در نشریات و مجلات

تحلیل بر مبنای نام مؤلف

پراکنندگی به دست آمده در دو تحلیل قبلی، در این تحلیل نیز تأیید شد؛ به طوری که تعداد نویسندگان این ۳۶ اثر علمی در مجموع به ۲۷ نفر می‌رسد. همچنین تعداد هشت نویسنده با بیش از یک اثر علمی به دست آمد که شرح آن در جدول ۱۰ ذکر شده است.

جدول ۹. معرفی نویسندگان دارای بیشترین آثار در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی

ردیف	پژوهشگر	وابستگی سازمانی (عضو هیئت علمی)	تعداد
۱	دکتر محمد سعید تسلیمی ^۱	دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران	۳
۲	محمدباقر بابایی طلائی ^۲	دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام	۲
۳	میرزاحسن حسینی	گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور	۲
۴	محمدعلی شاه حسینی	دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران	۲
۵	علی اصغر شیره پز آرانی	دانشگاه پیام نور، تهران	۲
۶	لطف الله فروزنده دهکردی	دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس	۲
۷	محمد محمودی میمند	گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور	۲
۸	محمدحسین نقوی	دانشکده علوم و فنون نوین، دانشگاه تهران	۲

بررسی‌های صورت گرفته در مورد نویسندگان محترم حاکی از آن است که صرفاً رشته تحصیلی سه نفر از اساتید کاملاً مرتبط با این حوزه (مدیریت راهبردی) بوده است، ضمن اینکه یک نفر از اساتید مطالعات تخصصی حوزوی نیز داشته است. در نظر داشتن این نکته همراه

۱. سردبیر دوفصلنامه اسلام و مدیریت

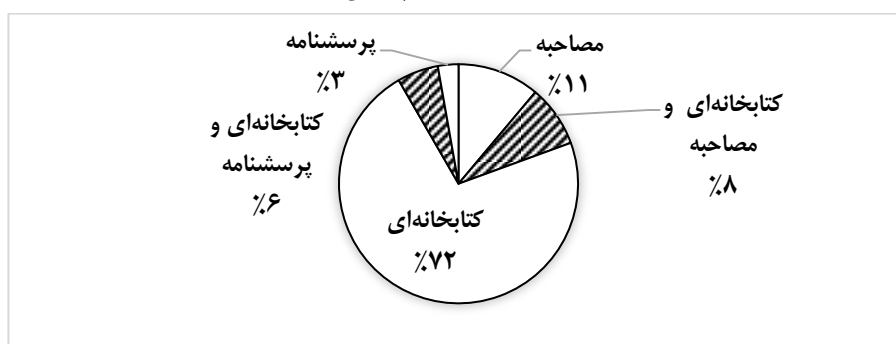
۲. سردبیر فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی

باتوجه به قلت تعداد آثار علمی پژوهشگران در این حوزه، بار دیگر کمبود استاد و پژوهشگر در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی را مورد تأکید قرار می‌دهد.

شاخص روش‌شناختی

تحلیل بر مبنای انواع روش گردآوری داده

با بررسی روش گردآوری داده مشخص شد که روش گردآوری اطلاعات این مقالات منحصر در سه روش پرسش‌نامه، مصاحبه و مطالعات کتابخانه‌ای یا ترکیبی از این موارد است. از این میان، ۲۵ مقاله روش گردآوری داده کتابخانه‌ای را بکاربرده‌اند که البته سه مقاله روش مصاحبه و دو مقاله روش پرسشنامه را نیز بدان اضافه نموده‌اند. همچنین داده‌های چهار مقاله صرفاً از طریق مصاحبه و داده‌های یک مقاله، صرفاً از طریق پرسش‌نامه گردآوری شده‌است.

نمودار ۵. نمودار درصد فراوانی مقالات مدیریت راهبردی اسلامی بر اساس روش گردآوری داده

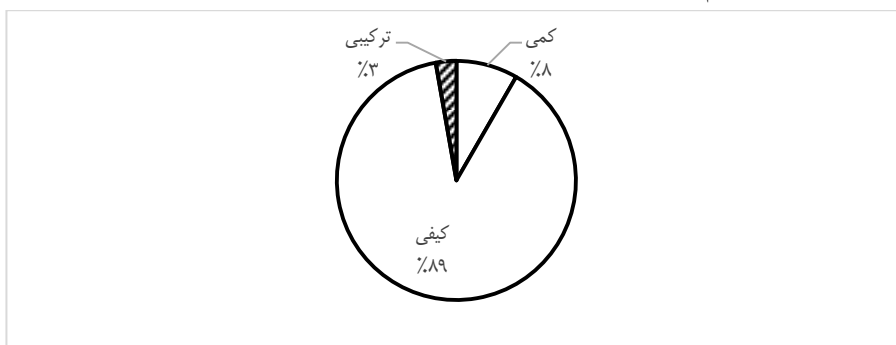
اولاً دانش مدیریت در تمام مکاتب و تعاریف خود، کاملاً عملیاتی و میدانی است؛ به گونه‌ای که اساساً تیلور^۱، با انجام فعالیت‌های میدانی و عملیاتی به عنوان پدر علم مدیریت شناخته شد (رن، ۱۹۹۱). ثانیاً دانش مدیریت راهبردی نیز کاملاً عملیاتی است؛ بطوری که ریشه لغوی و همچنین رویکرد کلاسیک به مدیریت راهبردی، حول مفاهیم فرماندهی نظامی شکل گرفته‌است (هاردویک و لنجوت، ۱۹۶۶). از طرف دیگر تجربه عملیاتی و میدانی انقلاب اسلامی در همین دوران کوتاه چهل و چند ساله، شامل تجارب گرانبهای دفاع مقدس، جهادسازندگی و عبور از بحران‌های امنیتی، اقتصادی، سیاسی و پیشرفت‌های خیره‌کننده علمی و صنعتی) قاعدتاً مملو از

1. Frederick Winslow Taylor

نکاتی ارزشمند برای دانش مدیریت راهبردی و مخصوصاً مدیریت راهبردی اسلامی است. با این وجود چنین غفلت بزرگی از این منبع ارزشمند و تمرکز بر روش‌های گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای جای بسی شگفتی دارد.^۱

تحلیل بر مبنای روش‌های تحلیل داده

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تعداد زیادی از پژوهش‌های حوزه مدیریت راهبردی اسلامی با روش‌های کیفی تحلیل شده‌اند (۸۸ درصد) و تعداد مقالاتی که با روش کمی یا ترکیبی کار شده‌اند، بسیار کم هستند. (نمودار)

نمودار ۶. فراوانی تجمعی مقالات راهبردی اسلامی بر اساس روش تحلیل داده‌ها

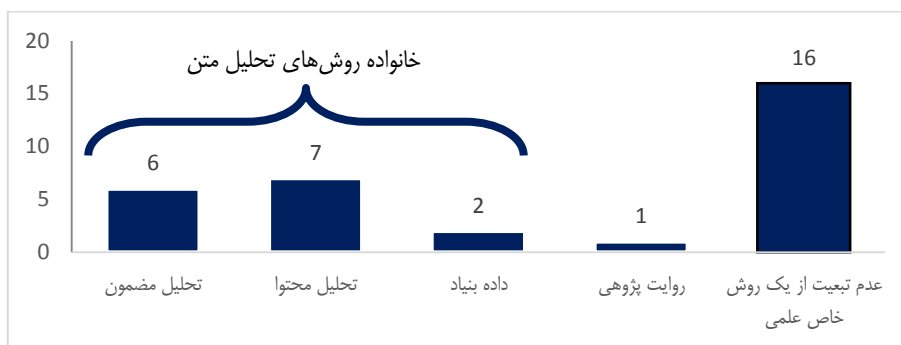
با اذعان به اهمیت روش‌های کیفی - که البته نحوه استفاده از این روش‌ها باید با دقت بیشتری بررسی شود -، در حوزه مدیریت راهبردی که سنجش‌های میدانی تعیین‌کننده موفقیت هستند، بایستی روش‌های کمی نیز مورد توجه پژوهشگران قرار گیرد.

تحلیل بر مبنای انواع روش‌های تحلیل کیفی

باتوجه به اینکه درصد زیادی از مقالات این حوزه از روش‌های تحلیل کیفی در تحلیل داده استفاده کرده‌اند، بررسی دقیق‌تر این روش‌ها حائز اهمیت است. نتایج نشان می‌دهد که اولاً نیمی از مقالات کیفی حوزه مدیریت راهبردی اسلامی، از روش علمی خاصی تبعیت نکرده‌اند، ثانیاً از میان مطالعات روشمند، ۱۵ مقاله از خانواده روش‌های تحلیل متن (تحلیل مضمون، تحلیل محتوا و

۱. گرچه منابع مورد بررسی در مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ها نیز در این قضاوت حائز اهمیت است؛ که در قسمت دیگری از همین مقاله بررسی شده است.

داده‌بنیاد) استفاده کرده و تنها در یک مقاله از روش دیگری (روایت پژوهی) برای تحلیل داده استفاده شده است.

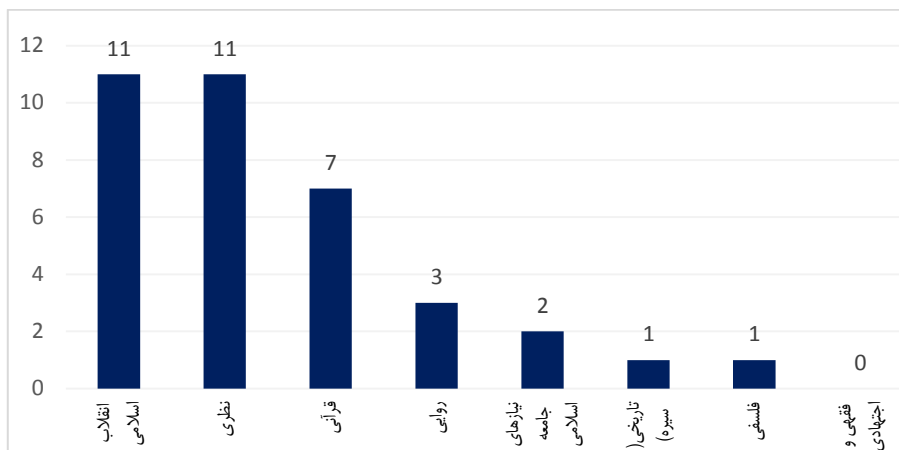
نمودار ۷. نمودار فراوانی تجمعی مقالات مدیریت راهبردی اسلامی بر اساس روش تحقیق

اگرچه فعالیت صورت گرفته توسط پژوهشگران مدیریت راهبردی اسلامی با روش‌های کیفی قابل توجه بوده‌اند، اما ۵۰ درصد مقالات کیفی از روش خاص علمی تبعیت نمی‌کنند؛ لذا دقت بیشتر در روش‌شناسی مقالات کیفی نیز باید مورد توجه پژوهشگران و داوران قرار گیرد.

شاخص‌های موضوعی و محتوایی

تحلیل بر مبنای منابع معرفتی (۸ صبغة اسلامی)

با توجه به توضیحاتی که در سرفصل پیشینه پژوهش داده شد، برای تحلیل منابع معرفتی بکاررفته در پژوهش‌های منتخب، از چارچوب تحلیل پیشنهادی لطیفی (۱۳۹۰) استفاده شده است. طبق یافته‌های این تحقیق، بیشترین مطالعات حوزه مدیریت راهبردی اسلامی، با صبغة نظری و صبغة انقلاب اسلامی انجام شده است. پژوهشگران در چارچوب نظری، به دنبال ساختن استعاره‌ای متمایز از اندیشه غربی هستند. اگرچه اغلب پژوهش‌های مدیریت راهبردی باید به نوعی از نیازهای جامعه اسلامی پاسخ دهد، تنها دو مقاله مستقیماً به این موضوع پرداخته‌اند و منبع معرفتی خود را پاسخگویی به نیازهای جامعه اسلامی قرار داده‌اند. علی‌رغم غنای محتوای روایی و سیره‌ای متأسفانه تنها سه پژوهش روایی و یک پژوهش سیره‌ای در مدیریت راهبردی اسلامی وجود دارد. همچنین، در صبغة فلسفی نیز تنها یک پژوهش صورت گرفته است و متأسفانه در چارچوب فقهی-اجتهادی، تاکنون هیچ پژوهش مدیریت راهبردی صورت نگرفته است.

نمودار ۸ فراوانی مقالات مدیریت راهبردی اسلامی بر اساس منابع اسلامی

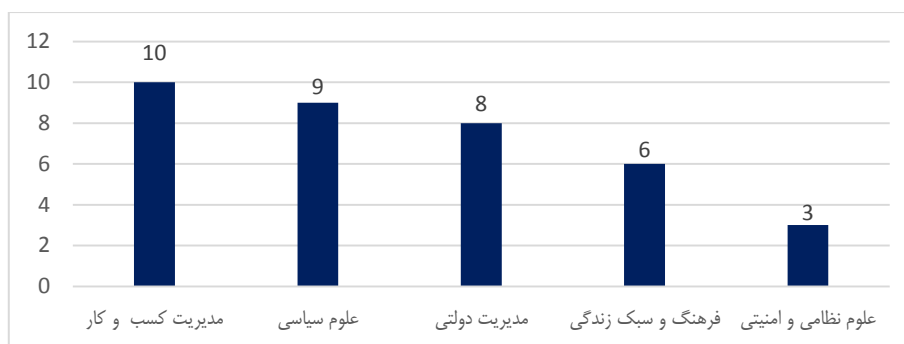
پراکندگی مطلوبی در مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی از حیث صبغه وجود ندارد. به نظر می‌رسد درحالی که در بسیاری از صبغه‌ها محتواهای بسیار خوب و جامعی در دسترس مسلمانان و خصوصاً شیعیان قرار دارد، متأسفانه اغلب این صبغه‌ها برای پژوهشگران مدیریت راهبردی اسلامی شناخته شده نیست. به عنوان مثال در زمینه روایی، تاریخی (سیره) و فلسفی، می‌توان پژوهش‌های جدی انجام داد؛ اما متأسفانه کارهای بسیار کمی صورت گرفته است. همچنین در هیچ پژوهشی از روش فقهی - اجتهادی که درصدد پاسخگویی به مسائل فقهی مبتلا به با استفاده میراث عظیم فقهی شیعه است، استفاده نشده است؛ درحالی که، روش فقهی - اجتهادی که بیانگر بایدها و نبایدهای از منابع اصلی دین است، باید مورد توجه پژوهشگران باشد.

تحلیل بر مبنای عرصه‌های اصلی مسائل

همان‌طور که پیش‌ازاین بیان شد، دانش مدیریت به طور عام و حوزه مدیریت راهبردی به طور خاص، دانش‌هایی میدانی و عملیاتی محسوب می‌گردند. بر همین اساس، بسیاری از پژوهش‌های انجام شده در این حوزه دانشی به یکی از عرصه‌های واقعی زندگی اجتماعی انسان‌ها پرداخته است. اغلب مطالعات مدیریت راهبردی در جمهوری اسلامی نیز در عرصه‌های علوم نظامی و امنیتی، علوم سیاسی، مدیریت دولتی (سازمان‌های دولتی و غیرانتفاعی) و مدیریت کسب‌وکار (بنگاه‌های اقتصادی) انجام شده است (بنی‌اسد و دیگران، ۱۳۹۷). در این تحلیل، با در نظر داشتن

مدیریت اسلامی

چارچوب مطرح شده توسط بنی اسد و توجه به فرهنگ و سبک زندگی به عنوان یک عرضه مهم، مقالات به دست آمده به صورت استقرایی مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت در این عرصه های پنج گانه طبقه بندی شد: ۱- علوم نظامی و امنیتی، ۲- علوم سیاسی، ۳- مدیریت دولتی، ۴- مدیریت کسب و کار، ۵- فرهنگ و سبک زندگی.

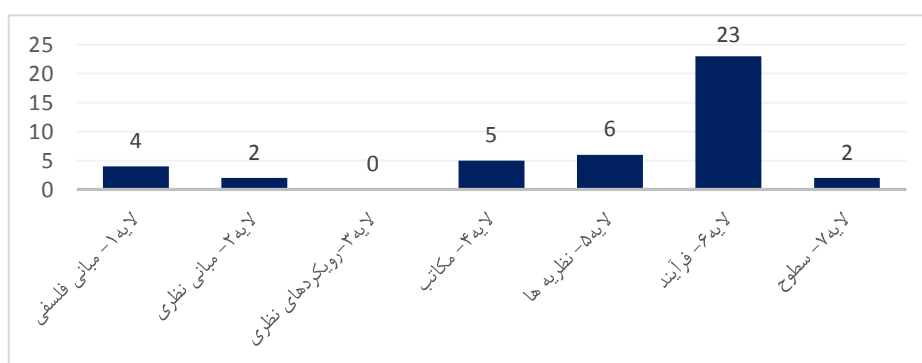
نمودار ۹. نمودار مقالات مدیریت راهبردی اسلامی بر اساس حوزه اصلی مسائل

براین اساس، بیشترین مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در حوزه مدیریت کسب و کار نوشته شده اند. همچنین در حوزه های علوم سیاسی ۹ مقاله، مدیریت دولتی ۸ مقاله و فرهنگ و سبک زندگی ۶ مقاله تدوین شده است. اما در عرصه علوم نظامی و امنیتی تنها ۳ مقاله نگاشته شده اند. با توجه هم پوشانی مدیریت کسب و کار با مدیریت راهبردی، قابل توجه بودن مقالات نوشته شده در این حوزه دور از انتظار نیست. همچنین تعداد قابل توجه و تقریباً یکسان مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در مدیریت کسب و کار، علوم سیاسی، مدیریت دولتی و فرهنگ و سبک زندگی بیانگر توجه راهبردی نگاران این حوزه ها به مسائل اسلامی است. تحول و عبور تعاریف ابتدایی مدیریت راهبردی از حوزه نظامی به حوزه کسب و کار و سازمان، در اختلاف آمار انتشار مقالات حوزه علوم نظامی و امنیتی با سایر حوزه ها به خوبی قابل مشاهده است؛ چراکه تنها سه مطالعه مدیریت راهبردی در حوزه علوم نظامی و امنیتی نگاشته شده اند.

تحلیل بر مبنای موضوعات تخصصی دانش مدیریت راهبردی

برای تحلیل این قسمت، از چارچوب پیشنهادی (

جدول ۱) استفاده گردیده است. با بررسی دقیق مقالات منتخب، چنین به دست آمد که بیشترین مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در لایه فرآیند مدیریت راهبردی بحث کرده‌اند. همچنین هیچ مقاله‌ای در لایه رویکرد نظری مدیریت راهبردی (لایه ۳) طبقه بندی نشد؛ که البته با توجه به این که این لایه برای دسته‌بندی و فهم بهتر مکاتب مدیریت راهبردی (لایه ۴) صورت‌بندی شده است، پذیرفتنی است.

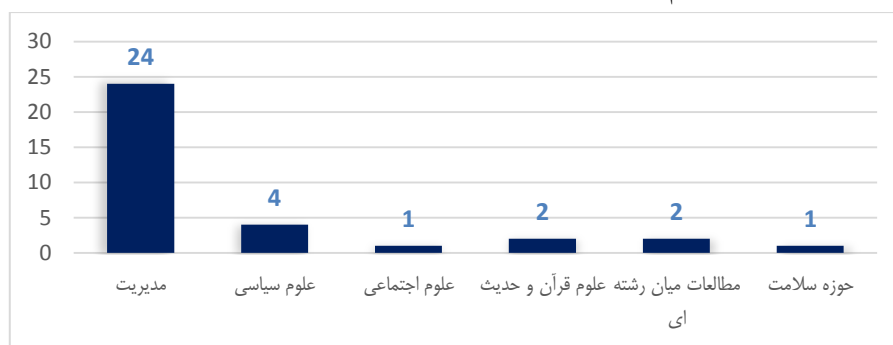

نمودار ۱۰. نمودار فراوانی مقالات منتشر شده از نظر انتشار در موضوعات تخصصی دانش مدیریت راهبردی همچنین گفتنی است، محتوای برخی مقالات به دو لایه مرتبط بود که به علت افزایش دقت در هر دو لایه محاسبه شده‌اند. جزئیات این تکرارها بدین قرار است: ۴ مقاله در دو لایه پنجم و ششم، ۲ مقاله در دو لایه چهارم و ششم، و یک مقاله هم‌زمان در دو لایه اول و دوم. کثرت مقالات در لایه فرآیند مدیریت راهبردی کاملاً طبیعی است، زیرا بیشتر مباحث مدیریت راهبردی در همین لایه انجام می‌گیرد. اساساً بسیاری از افراد راهبردی را تنها حرکت به سمت فرآیند عملیاتی یعنی تدوین، اجرا و ارزیابی راهبردی می‌دانند. بر همین اساس، در مقالات مدیریت راهبردی اسلامی نیز، بیشترین تحقیقات در زمینه فرآیند بوده است و تحلیل‌های مفیدی در این مورد در دسترس است. اما عدم اهتمام پژوهشگران به مبانی فلسفی و نظری مدیریت راهبردی، نشان‌دهنده سطحی بودن دانش تخصصی عرضه شده این لایه است. همچنین در مورد سطوح مدیریت راهبردی از نگاه اسلامی، پژوهش‌های ناچیزی صورت گرفته و پژوهشگران باید به این سه لایه مهم توجه ویژه‌ای داشته باشند و خلأها را برطرف کنند. در بسیاری از موارد، می‌توان به طور مشترک در مورد مبانی فلسفی و نظری مدیریت راهبردی، مکاتب و نظریه‌های مدیریت راهبردی، نظریه‌ها و فرآیند مدیریت

راهبردی و فرایند و سطوح مدیریت راهبردی تحقیق کرد و رابطه بین لایه‌ها را در رویکردهای مختلف تبیین نمود؛ کاری که برخی مقالات این حوزه بدان پرداخته‌اند.

تحلیل بر مبنای حوزه‌های تخصصی مجلات

امروزه، مطالعات حوزه مدیریت راهبری گسترش یافته است؛ مبانی نظری، مکاتب و نظریات در حوزه مدیریت راهبردی به گونه‌ای است که با حوزه‌های دیگر دانش مدیریت همچون مدیریت بازاریابی، مدیریت منابع انسانی و سایر گرایش‌های آن به راحتی مرتبط شده و شبکه‌ای از راهبردها را در سطوح مختلف ایجاد کرده است. یکی از راه‌های سنجش میزان بسط و توسعه دانش و نظریات علمی، سنجش نحوه توزیع آن در حوزه‌های مختلف علمی است. در همین راستا با اشاره به حوزه‌های مجلات تخصصی مقالات منتخب بر اساس چارچوب پیشنهادی طبقه‌بندی شدند. این چارچوب از پایگاه‌های پرتال جامع علوم انسانی^۱ و مجلات تخصصی نور^۲ اقتباس شده‌اند و شامل این دسته‌های پنج‌گانه هستند: ۱- مدیریت، ۲- علوم سیاسی، ۳- علوم قرآن و حدیث، ۴- علوم اجتماعی، ۵- حوزه سلامت و ۶- میان رشته‌ای طبقه‌بندی شد. همانطور که در **Error!** **Reference source not found.** قابل مشاهده است، تعداد بسیاری از مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در نشریات مدیریتی به چاپ رسیده‌اند. مقالات میان رشته‌ای این حوزه در زمینه قرآن و روانشناسی و همچنین گفتمان انقلاب اسلامی هستند. حوزه سلامت و علوم اجتماعی نیز با یک مقاله، کمترین سهم را در چاپ مقالات مدیریت راهبردی اسلامی دارند.

نمودار ۱۱. نمودار فراوانی تجمعی موضوع مجلات نشردهنده مقالات مدیریت راهبردی اسلامی

1. Ensani.ir
2. Noormags.ir

چاپ تعدادی از مقالات مدیریت راهبردی در نشریات با موضوعات تخصصی متفاوت در سال‌های اخیر، نشان‌دهنده توسعه مفهوم مدیریت راهبردی است و راهبرد نگاران، در جهت پیوند بیشتر با سایر حوزه‌های تخصصی علوم، باید تلاش کنند. همچنین چاپ اغلب مقالات مدیریت راهبردی در نشریات مدیریتی، نشان‌دهنده تمرکز گرایش مدیریت راهبردی در شاخه تخصصی خود از حیث موضوع مجلات نشردهنده مقالات است. مطالعات میان‌رشته‌ای نیز اگرچه می‌توانند سهم بیشتری از مقالات مدیریت راهبردی اسلامی داشته باشند، تنها دو مقاله را در بر می‌گیرند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

باتوجه به این که از آغاز مطالعات مدیریت راهبردی در کشورمان چند دهه می‌گذرد و دانشکده‌های مدیریت در دانشگاه‌ها اغلب این گرایش را ارائه می‌کنند، لازم است دانش موجود در مدیریت راهبردی اسلامی در کشور بررسی شود و با روش مرور سیستماتیک، توجه دانشگاهیان و متخصصین به خلأهای پژوهشی این حوزه جلب گردد؛ لذا این پژوهش، باهدف شناسایی موضوعات مورد مطالعه مدیریت راهبردی اسلامی در نشریات علمی - پژوهشی کشور، شناخت پراکندگی این پژوهش‌ها در نشریات، وضعیت روش‌شناسی‌های این مطالعات و خلأهای پژوهشی شروع شد. نوآوری‌ها و ابتکارات مقاله حاضر، در بخش‌های مختلف مقاله ذکر شده‌اند؛ اما از مهم‌ترین نوآوری‌ها، می‌توان به بررسی حوزه تخصصی مقالات در چارچوب ۷ گانه لایه‌ای (جدول ۱) اشاره کرد. بررسی مقالات مدیریت راهبردی اسلامی در این چارچوب، می‌تواند خلأهای حوزه تخصصی مدیریت راهبردی را بهتر و دقیق‌تر احصاء کند و پژوهشگران را به آن‌ها متوجه سازد. همچنین در مقاله حاضر، سنجش کیفیت مقالات برای غربال‌نهایی آن‌ها با راهبرد برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی (CASP) انجام شد. بررسی جامع مقالات هنگام غربالگری و نمره‌دهی کمی به معیارهای ده‌گانه، به غربال دقیق‌ترین و مرتبط‌ترین مقالات کمک می‌کند که پژوهش حاضر، از میان مطالعات نظام‌مند مدیریت اسلامی تنها پژوهشی است که از این روش استفاده کرده است.

بر اساس یافته‌های تحقیق پیش رو، از مرور مقالات مدیریت راهبردی اسلامی نتایج زیر حاصل می‌شود:

- ۱- مطالعات ثانویه در حوزه مدیریت اسلامی و شاخه‌های مختلف آن بخصوص مدیریت راهبردی بسیار کم هستند؛ انجام این نوع مطالعات با توجه به رشد فزاینده و انباشت مطالعات در شاخه‌های مختلف این حوزه حائز اهمیت است.
- ۲- در این پژوهش، صرفاً مقالات منتشر شده در حوزه مدیریت راهبردی اسلامی مورد بررسی قرار گرفت؛ بررسی و ارزیابی سایر خروجی‌ها مانند کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها نیز در پژوهش‌های بعدی توصیه می‌شود.
- ۳- این پژوهش، اگرچه دسته‌بندی محتوایی بسیار جامعی دارد و یک بررسی دقیق را پیش از تحلیل ارائه کرده است، اما برای تبدیل و تقویت این حوزه مطالعاتی لازم است تا پژوهش‌های بیشتری با تمرکز بر محتوای مقالات این حوزه ارائه شود.
- ۴- اگرچه حوزه مدیریت راهبردی از زیرشاخه‌های پرطرفدار رشته مدیریت است و منابع اسلامی نیز ظرفیت‌های متعددی را برای پرداختن به این حوزه دارند، اما مقالات اسلامی این حوزه بسیار کم است؛ برگزاری نشست‌ها، همایش‌ها و کنگره‌های تخصصی و هدفمند، می‌تواند ذهن پژوهشگران را فعال کند.
- ۵- با توجه به تعداد کم مقالات حوزه مدیریت راهبردی اسلامی و از طرفی اهمیت روزافزون این موضوع برای اداره بخش‌های مختلف کشور، باید رشد فزاینده مقالات علمی این حوزه را رقم زد؛ یکی از عواملی که باعث رشد فزاینده پژوهش‌ها با روشی صحیح می‌شود، ایجاد نشریه مدیریت راهبردی اسلامی است. مطالعات مدیریت راهبردی اسلامی باید ریل‌گذاری شوند تا هم از نظر روشی و هم محتوایی به ثبات و کارآمدی برسند.
- ۶- با توجه به یافته‌های پژوهش، تنها ۸ درصد پژوهش‌های مدیریت راهبردی اسلامی کمی هستند؛ در حالی که ۸۹ درصد آن‌ها کیفی هستند. اگرچه روش گردآوری اطلاعات در اغلب پژوهش‌ها کتابخانه‌ای است و مسیر درستی طی شده، متأسفانه ۵۰ درصد پژوهش‌های کیفی از روش خاص علمی تبعیت نمی‌کنند؛ لذا روش‌شناسی باید مورد توجه و تمرکز پژوهشگران و داوران این عرصه قرار گیرد.
- ۷- در میان صبغه‌های مطالعات اسلامی، مطالعات فقهی - اجتهادی و همچنین مطالعات سیره‌ای، اهمیت به سزایی دارند. این مطالعات از آن جهت که به نظر حتمی و دقیق اسلام در حوزه خود

می‌رسند، در قله مطالعات اسلامی قرار می‌گیرند و باید مورد اهتمام باشند. با وجود این برتری، متأسفانه مطالعه فقهی - اجتهادی در این عرصه نداشته‌ایم و مطالعات سیره‌ای نیز بسیار ناچیز بوده‌اند و باید مورد اهتمام قرار گیرند.

۸- این مقاله وضعیت فعلی مطالعات حوزه مدیریت راهبردی اسلامی را تبیین کرده است. پیشنهاد می‌شود در کارهای آتی و با ترسیم دورنمایی از وضعیت مطلوب این حوزه، به صورتی دقیق و منظم به حل مسئله پرداخته شود؛ در این صورت با مشخص شدن این دو وضعیت می‌توان با ارائه راهکارهایی در گذار از وضعیت فعلی به وضعیت مطلوب سهولت بخشید.

۹- اگرچه نیاز به نشریه تخصصی مدیریت راهبردی اسلامی از نتایج قبلی عنوان شده در این پژوهش بود، نشر محتواهای این حوزه در مجلات سیاسی، روان‌شناسی، سلامت، مهندسی و دیگر حوزه‌ها، بیانگر ظرفیت میان‌رشته‌ای تحقیقات مدیریت راهبردی اسلامی است؛ این ظرفیت، باید در خدمت حل مسائل راهبردی کشور قرار گیرد.

۱۰- جهت نیل خروجی‌های مدیریت راهبردی اسلامی به سمت حل مسائل کشور و کاربردی شدن آن، تدریس و پژوهش عمیق در دوره دکتری و تقویت پایه‌های مطالعاتی مدیریت راهبردی و صبغه‌های اسلامی توصیه می‌شود؛ به مفاهیم بومی و ارزشی مدیریت راهبردی باید توجه ویژه‌ای بشود.

۱۱- عدم جریان‌سازی پژوهشی، احصاء نقشه‌های مطالعاتی و کیفیت پایین پژوهش‌های موجود می‌تواند به دلیل جوان بودن این حوزه مطالعاتی، عدم اهتمام نشریات به چاپ مقالات این حوزه، ضعف روشی و محتوایی در این حوزه و حتی فقدان و یا کمبود اساتید متمرکز بر این حوزه باشد؛ این نکته، فرصتی برای پژوهشگران ایجاد کرده است تا به ابعاد مختلف تخصصی مدیریت راهبردی از نگاه اسلامی بپردازند.

منابع

- ابوالمعصوم، محمد؛ و سابق، زین العابدین امینی. (۱۳۹۴). مدیریت استراتژیک با رویکرد ارزش‌های اسلامی. مقاله ارائه شده در اولین کنفرانس بین‌المللی حسابداری و مدیریت در هزاره سوم.
- ارجینی، حسین؛ و علیمزادی، زهرا. (۱۳۹۴). راهبردهای امام خمینی (ره) در مدیریت دفاع مقدس. *مطالعات انقلاب اسلامی*، ۱۲(۴۲).
- بابائی طلائی، محمداقرا. (۱۳۹۹). اصول راهبرد فرهنگی مدیریت مکتب سلیمانی. *مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۱۶(۴)، ۱۸۹-۲۲۸.
- بابایی، محمداقرا. (۱۳۹۱). هدایت و رهبری از دیدگاه قرآن و راهبردهای آن. *مدیریت اسلامی*، ۲۰(۱).
- بنی‌اسد، رضا؛ باقری‌میبدی، مهدی؛ و بلادیان، سید مصطفی. (۱۳۹۷). مطالعه نگاهت سیستماتیک پژوهش‌های مدیریت راهبردی در نشریات علمی-پژوهشی منتخب کشور: شناسایی خلأهای پژوهشی و رهنمودهایی برای پژوهش‌های آینده. *پژوهش‌های مدیریت راهبردی*، ۷(۲۴)، ۳۱-۶۳.
- تابلی، حمید؛ میرزایی، افسانه؛ ابراهیمی، علیرضا. (۱۳۹۵). ویژگی‌های مدیریت استراتژیک در مدیریت اسلامی. *پنجمین کنفرانس بین‌المللی حسابداری و مدیریت با رویکرد علوم پژوهشی نوین*.
- تحری النجارقی، اعظم؛ و محمودزاده، ابراهیم. (۱۳۹۹). عوامل خود مدیریتی مدیران استراتژیک با رویکرد ارتقای توان استراتژی لحظه‌ای با رویکرد تدبر در قرآن. *قرآن و روان‌شناسی*، ۱۹۰-۲۰۵.
- تسلیمی، محمد سعید؛ شاه حسینی، محمد علی؛ و تقوی، محمد حسین. (۱۳۹۳). تأثیر باورهای توحیدی بر چشم‌انداز سازمان. *مدیریت در دانشگاه اسلامی*، ۷(۳)، ۲۱-۴۰.
- تسلیمی، محمد سعید؛ شاه حسینی، محمد علی؛ و نقوی، محمد حسین. (۱۳۹۳). تأملی بر چشم‌انداز سازمان در پرتو استعاره‌های قرآنی. *اسلام و مدیریت*، ۵(۳)، ۱۴۷-۱۷۰.
- ثواب، جهانبخش. (۱۳۸۱). معیارهای ارزشی مدیریت اسلامی از دیدگاه قرآن. *نشریه مسجد*، (۶۱).
- جلیلیان، حسین. (۱۳۹۹). الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی بر اساس وصیت‌نامه الهی سیاسی شهید قاسم سلیمانی. *مدیریت اسلامی*، ۱۱۳(۲۸)، ۹۳-۱۱۱.
- حاجی پور، بهمن؛ طیبی ابوالحسنی، سید امیرحسین؛ و عزیزیان کلخوران، زهرا. (۱۳۹۵). تحلیل محتوای حوزه مدیریت راهبردی (مطالعه موردی: فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی). *پژوهش‌های مدیریت راهبردی*، ۶۲(۲۲)، ۱۳-۴۷.
- حسینی، میرزا حسن؛ و سالاری، حسین. (۱۳۹۰). تدوین استراتژی در اسلام از منظر نهج البلاغه. *پژوهش‌های نهج البلاغه*، ۳۲(۹)، ۹۵-۱۲۴.

حشمتی جدید، مهدی؛ مظفری، احمد؛ و شمس‌الدینی، جواد. (۱۳۹۷). بازخوانی مدیریت راهبردی ملی ایران و عراق در دفاع مقدس از نگاه کارشناسان بین‌المللی. *سیاست دفاعی*، ۱۰۵ (۲۷)، ۵۹-۱۰۸.

خان‌محمدی، هادی؛ و اصلی‌پور، حسین. (۱۴۰۰). الگوی سیستمی نهادینه‌سازی ارزش‌ها در ناجا. *مدیریت اسلامی*، ۱۱۶ (۲۹)، ۱۷۳-۱۹۴.

خنیفر، حسین. (۱۳۸۴). تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب. *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۰ (۳)، ۱۵۱-۲۰۲.

دانایی فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی؛ و آذر، عادل. (۱۳۹۶). *روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع*.

دهقانی پوده، حسین؛ کریم‌پور، عبدالحسین؛ پدرود، اسداله؛ و آبیاری، صدیقه. (۱۳۹۳). بررسی اصول و ارزش‌های حاکم بر راهبردهای رقابتی بر مبنای ارزش‌های اسلامی (مورد مطالعه: صنایع غذایی و آشامیدنی استان خراسان جنوبی). *بهبود مدیریت*، ۸ (۲)، ۹۹-۱۲۸.

رشیدی، امیرحسین. (۱۳۹۷). بررسی شاخص‌های تفکر راهبردی در نظر و عمل سیاسی حضرت آیت‌الله مهدوی کتبی. *ره آورد سیاسی*، ۵۱ (۱۶)، ۵۹-۸۲.

زارعی، محمد امین؛ افجه، سید علی‌اکبر؛ خاشعی، وحید؛ و دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۹۸). طراحی الگوی رهبری استراتژیک اسلامی در سازمان: بر اساس تحلیل محتوای عهدنامه مالک‌اشتر. *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۲۶ (۱۳)، ۷۳-۹۴.

سیدطباطبایی، سیدمهدی؛ حاجی زاده، علیرضا؛ میان‌بندی، امیر؛ و احمدی، محمد. (۱۴۰۰). مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران: فرامطالعه مقالات منتشرشده تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی. *مدیریت اسلامی*، ۱۱۷ (۲۹)، ۱۸۹-۲۱۹.

شیره‌پز آرانی، علی اصغر؛ حسینی، میرزا حسن؛ محمودی میمند، محمد؛ و امینی، محمد تقی. (۱۳۹۳). الگوی مفهومی تفکر استراتژیک در کسب و کارها از دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه. *اسلام و مدیریت*، ۶ (۳)، ۵۳-۸۸.

صادق عمل نیک، مرتضی. (۱۳۸۹). ویژگی‌های مدیریت استراتژیک از منظر قرآن کریم. *پنجمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت استراتژیک*.

صادقی، امیر؛ مشبکی اصفهانی، اصغر؛ کرد نائیج، اسداله؛ و خداداد حسینی، سید حمید. (۱۳۹۶). کاستی‌های روش‌شناسی مقاله‌های علمی پژوهشی مدیریت اسلامی؛ آسیب‌شناسی فراروش. *روش‌شناسی علوم انسانی*، ۹۲ (۲۳)، ۷-۴۴.

- صادقی، امیر؛ مشبکی اصفهانی، اصغر؛ کردنائیچ، اسداله؛ و خدادادحسینی، سید حمید. (۱۳۹۴). فرا روش پژوهش‌های مدیریت اسلامی در ایران (مورد مطالعه: مقاله‌های علمی - پژوهشی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴). *مدیریت اسلامی*، ۹۳(۲۳)، ۱۰۱-۱۳۲.
- طباطبائی، سیدعلی. (۱۳۸۸). بایسته‌های برنامه ریزی استراتژیک برای جهان اسلام در ابتدای هزاره سوم. *علوم سیاسی* (دانشگاه آزاد کرج)، ۸(۰)، ۱۸۱-۱۹۶.
- عابدی جعفری، حسن؛ و ازگلی، محمد. (۱۳۷۵). مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران. *مصباح*، ۱۹(۱)، ۹۹-۱۲۰.
- عابدی جعفری، حسن؛ دستیاری، اکرم؛ و بنافی، مسعود. (۱۳۹۸). بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۷۷-۱۳۶۸). *مطالعات مدیریت دولتی ایران*، ۶(۲)، ۴۱-۷۱.
- عابدی جعفری، حسین؛ و بزرگ حداد، الهام. (۱۳۹۴). مروری بر مقاله‌های مدیریت اسلامی و مدل‌های آن. *پژوهش‌های نهج البلاغه*، ۴۷(۱۳)، ۶۱-۸۶.
- علامه، محسن؛ اردکانی، ناظمی؛ امانپور، محمدتقی؛ و نادری، مصطفی خواجه. (۱۳۹۲). بررسی و تبیین الگوی مدیریت جهادی از منظر بنیانگذاران نهادهای انقلاب اسلامی در چارچوب مدل سازمان‌های تحول آفرین SV مکنزی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). *دانشگاه اصفهان*.
- علی بخش زاده، ام البنین؛ انتخایان، عذرا؛ و گرمودی ثابت، مولود. (۱۴۰۱). «بررسی حق آموزش زنان در فقه و حقوق ایران و سند ۲۰۳۰ یونسکو». *فقه و تاریخ تمدن*، ۷۱(۱۸)، ۲۶-۳۳.
- علیپور گرجی، محمود؛ و رکابیان، رشید. (۱۳۹۸). چشم‌اندازی آینده‌پژوهانه در سیاست‌گذاری آرمان‌شهر مهدوی. *آینده پژوهی مدیریت*، ۱۱۷(۳۰)، ۲۹-۳۹.
- علیکرمی، سجاد؛ عبدی، مرضیه. (۱۳۹۵). ارائه مدلی برای تفکر استراتژیک بر اساس متون اسلامی. *دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و فناوری اطلاعات و ارتباطات*.
- فروتنی، زهرا؛ عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ و درانی، کمال. (۱۳۸۶). طراحی و مقایسه الگوی تصمیم‌گیری راهبردی امام خمینی (ره) با برخی از الگوهای تصمیم‌گیری راهبردی در مدیریت نوین. *دانش مدیریت*، ۷۶(۲۰)، ۶۹-۹۶.
- فروزنده دهکردی، لطف‌الله؛ و شیره پز آرانی، علی اصغر. (۱۳۹۰). تحلیل تفکر و مدیریت راهبردی امام خمینی (ره). *راهبرد توسعه*، ۲۸(۰)، ۲۱۷-۲۵۷.
- فروزنده دهکردی، لطف‌الله؛ محمودی میمند، محمد؛ عابسی، سعید؛ و حداد زاده، مهدی. (۱۳۹۴). شناسایی عوامل و مولفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم. *دانشگاه پیام نور*، ۳(شماره ۴ (پیاپی ۱۲))، ۷۵-۹۱.

- فضائلی، احمد. (۱۳۹۰). ارزیابی و نقد مفروضات پایه مدیریت و برنامه ریزی راهبردی از دیدگاه اسلام گامی در جهت تحول در علوم انسانی. *مدیریت اسلامی*، ۸۳(۱۹)، ۶۵-۸۶.
- فیض، داود. (۱۳۸۹). بررسی و تبیین الگوی رسالت جمهوری اسلامی ایران در اندیشه‌های استراتژیک حضرت امام خمینی (س). *پژوهشنامه متین*، ۴۶(۱۲)، ۱۰۳-۱۲۶.
- کیبیری پور مهدی؛ سلطانی مرتضی؛ و عبدالمهدی علی. (۱۳۹۷). تبیین مفهوم تفکر راهبردی از منظر اسلام. *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۶(۳).
- کردنائیچ، اسدالله. (۱۴۰۲). *تفکر و مدیریت استراتژیک؛ تئوری و عمل*. مرکز نشر آثار علمی.
- کشتکار، مهران. (۱۳۹۳). الگوی مدیریت تعارض در سیره و بیانات حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی). *بهبود مدیریت*، ۲۳(۸)، ۵-۲۶.
- کفشدوز محمدی، فاطمه؛ بختیاری، مرضیه. (۱۳۹۶). مقایسه تطبیقی تفکر استراتژیک از منظر مدیریت رایج و مدیریت اسلامی. *سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و مهندسی صنایع*.
- لطیفی، میثم. (۱۳۹۰). روش شناسی راهبردهای تدبیر در قرآن کریم: استقرایی از پژوهش‌های میان رشته‌ای مدیریت اسلامی در دهه اخیر. *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۱۰(۵)، ۲۵-۵۶.
- مبینی دهکردی، عبدالله؛ امینی، حسن؛ و خلیل آزاد، محسن. (۱۳۹۹). شاخص‌های مدیریت راهبردی شهید سلیمانی برای تولید قدرت. مقاله ارائه شده در *همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*.
- مسعودی پور، سعید. (۱۳۹۴). تبیین جایگاه مسائل پیش‌بینی نشده در برنامه ریزی سازمانی از دیدگاه قرآن کریم. *مدیریت اسلامی*، ۹۰(۲۳)، ۱۱-۴۰.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). *آشنایی با علوم اسلامی* (جلد ۱). صدرا.
- موسوی کاشی، زهره؛ پورمحمدی رودسری، رضا؛ جعفری، حسن؛ صیاد، آرزو؛ و موفق، ابوالفضل. (۱۳۹۷). تصمیم‌گیری مدیران حوزه‌ی سلامت با رویکرد اسلامی، مبانی نظری نگرش و رویکرد اسلام در فرایند تصمیم‌گیری. *پژوهش در دین و سلامت*، ۱۵(۴)، ۹۰-۱۰۳.
- میرآخوری، علیرضا؛ دارائی، محمدرضا؛ و سلام زاده، یاشار. (۱۳۹۳). مدل تفکر استراتژیک اسلامی ایرانی. مقاله ارائه شده در *سومین کنفرانس الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی*.
- نقی پورفر، ولی‌الله؛ سلطانی نسب، ابراهیم. (۱۳۹۴). مدیریت راهبردی سیاسی، اجتماعی امام رضا (ع) در دوران ولایت عهدی. *دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت در قرن ۲۱*.
- نوروزی، میکائیل؛ چیت‌سازیان، علیرضا؛ و سیدطباطبایی، سیدمهدی. (۱۴۰۱). پژوهش‌های مدیریت رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی: مرور دامنه‌ای. *مدیریت اسلامی*، ۱۱۸(۳۰)، ۱۱۳-۱۶۶.
- یاری، عبدالرضا. (۱۳۹۴). مقایسه مولفه‌های مدیریت جهادی با مدیریت استراتژیک. *کنفرانس بین‌المللی مدیریت اقتصاد و علوم انسانی*.

- Abosedo, A.; Obasan, K. A.; & Alese, Olajide Johnson. (2016). Strategic Management and Small and Medium Enterprises (SMEs) Development: A Review of Literature. **International Review of Management and Business Research**.
- Arksey, Hilary; & O'Malley, Lisa. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. **International Journal of Social Research Methodology**, 8(1), 19-32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Cooke, Alison; Smith, Debbie; & Booth, Andrew. (2012). Beyond PICO: the SPIDER tool for qualitative evidence synthesis. **Qualitative Health Research**. <https://doi.org/10.1177/1049732312452938>
- Creswell, John W. (2012). **Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research**. Pearson.
- David, Fred R.; David, Forest R.; & David, Meredith E. (2023). **Strategic Management: Concepts and Cases: a Competitive Advantage Approach**. Pearson.
- Dess, Gregory G.; McNamara (Ph.D.) , Gerry; Eisner, Alan B.; & Lee, Seung-Hyun. (2021). **Strategic Management: Text and Cases**. McGraw-Hill Education.
- Engert, Sabrina; Rauter, Romana; & Baumgartner, Rupert J. (2016). Exploring the integration of corporate sustainability into strategic management: a literature review. **Journal of Cleaner Production**, 112, 2833-2850. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.08.031>
- Fuertes, G.; Alfaro, M.; Vargas, Manuel; Gutiérrez, Sebastián; Ternero, R.; & Sabattin, J. (2020). Conceptual Framework for the Strategic Management: A Literature Review. **Journal of Engineering**. <https://doi.org/10.1155/2020/6253013>
- Grant, Maria J; & Booth, Andrew. (2009). A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. **Health Information and Libraries Journal**.
- Grant, Robert M. (2021). **Contemporary Strategy Analysis**. John Wiley & Sons.
- Hardwick, Clyde T.; & Landuyt, Bernard Francis. (1966). **Administrative Strategy and Decision Making**. Southwestern Publishing Company.
- Hatch, Mary Jo; & Cunliffe, Ann L. (2013). **Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives**. OUP Oxford.
- Joanna, Taylor; & Claudia, Pagliari. (2018). Comprehensive scoping review of health research using social media data. **BMJ Open**. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-022931>
- Keupp, Marcus Matthias; Palmié, Maximilian; & Gassmann, Oliver. (2012). The Strategic Management of Innovation : A Systematic Review and Paths for Future Research. **International Journal of Management Reviews**.
- Levac, Danielle; Colquhoun, Heather; & O'Brien, Kelly K. (2010). Scoping studies: advancing the methodology. **Implementation Science**, 5(1), 69. <https://doi.org/10.1186/1748-5908-5-69>
- Long, Hannah; French, David; & Brooks, Joanna. (2020). Optimising the value of the Critical Appraisal Skills Programme (CASP) tool for quality appraisal in qualitative evidence synthesis. **Research Methods in Medicine and Health Sciences**, 1(1), 31-42. <https://doi.org/10.1177/2632084320947559>
- Lorange, Peter; Morton, Michael S. Scott; & Ghoshal, Sumantra. (1986). **Strategic Control Systems**. West Publishing Company.
- Mintzberg, Henry; Ahlstrand, Bruce W.; & Lampel, Joseph. (1998). **Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management**. Free Press.
- Nicholas, Mays; Catherine, Pope; & Jennie, Popay. (۲۰۰۵). Systematically reviewing qualitative and quantitative evidence to inform management and policy-making in the

health field. **Journal of Health Services Research & Policy.**
<https://doi.org/10.1258/1355819054308576>

Palladan, Ahmed Aliyu; & Alhassan, Ismail. (2023). Protocol: Systematic Review on Strategic Management Accounting and Organizational Sustainable Performance. Presented at the Being a paper Presented at the **3rd International Conference and Doctoral Colloquium Organized by Faculty of Management Sciences Bayero University Kano.**

Rabetino, Rodrigo; Kohtamäki, Marko; & Federico, Juan. (2020). A (Re)view of the Philosophical Foundations of Strategic Management. **International Journal of Management Reviews .151-190.** <https://doi.org/10.1111/ijmr.12244>

Saunders, Mark N. K.; Lewis, Philip; & Thornhill, Adrian. (2019). **Research Methods for Business Students.** Pearson Education.

Wren, Daniel A. (1991). **Frederick W, Taylor, Father of Scientific Management: Myth and Reality.** **Academy of Management Perspectives.**
<https://doi.org/10.5465/ame.1991.4274757>

